

AKADEMİ MECMÛASI

A. Vahab Akbaş

Ekrem Hakkı Ayverdi

Sâmiha Ayverdi

Necat Birinci

Necmeddin Hacıeminoğlu

Mustafa Tahralı

Zeynep Uluant

Hakkı Dursun Yıldız

Yıl : 10

Ocak 1981

Sayı : 1

AKADEMİ MECMUASI

Yıl : 10

Ocak 1981

Sayı : 1

Mecmûamızdaki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Kubbealtı Akademi Mecmûası, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Sahibi : Kubbealtı Akademisi Kùltür ve San'at Vakfı adına : İlhan Ayverdi, Yazı İşleri Müdürü : Ayşe Özden

Fiâtı 150.— TL., yıllık abone bedeli 600.— TL. dır. Dış ÷lkeler için abone bedeline posta ücreti ilâve edilir : Her sayının ücreti, Avrupa için 60.— TL. Amerika için 80.— TL. dır. (Abonelerin, değışen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur.) İlân ve reklâm, millî kùltürümüze hizmet eden müesseselerden alınır; tam sahife 5000, yarım sahife 2500 liradır.

Adres : Çarşıkapı, Yeniçeriler Caddesi, Nu. 81 İstanbul : P.K. 107 — Bayazıt. Tel. 22 95 17

Basıldığı yer : BAHA MATBAASI

İÇİNDEKİLER

		Sahife
İnsansız Dünyâ	Sâmiha Ayverdi	5
Hicret ve İslâm Târihindeki Ehemmiyeti	Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız	12
Tahmis Fuzûlî ile Duâ	Mustafa Tahralı	19
Müze Şehir	Ekrem Hakkı Ayverdi	21
Rubâî	A. Vahab Akbaş	30
Türk Milleti ve Dil	Doç. Dr. Necmeddin Hacıeminoğlu	31
Sâlih Hayri (Ayaşlı Türk Hayri) ve Eseri : Hayrâbâd	Necat Birinci	50
Cenab Şehabeddin'in Avrupa Mektupları	Zeynep Uluant	61

İNSANSIZ DÜNYA

Sâmiha AYVERDİ

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî mevzûunda, 700 senedir, develer yükü kitaplar, makâleler, tezler, şiirler yazılıp araştırmalar yapılmış bulunuyor. Acaba beşeriyet, bu kütüphâneler dolusu eserlerden ne kazanmıştır?

Şu gök kubbe altında yalan, riyâ, hîle, fesat ve şekâvet yol-lu hayvânî hırslar mı tükenmiş, dünyâ, güllük gülistanlık mı olmuştur?

Şu hâlde, O Ulu'nun şânında, birkaç söz daha söylenip yazılsa, gene insanoğlu ne kazanacak, hangi kötü huyunu terk edip, iyilik ve güzellik cennetlerinin hûri ve gılmanı olacaktır?

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1400 sene evvel beşeriyete, tevhid anlayışına dayalı Kur'an ahlâkını getirmiş olan Allah Resûlü'nün peyâm ve merâmını, ilâhî ve lâhûtî bir vecd ve coşkunlukla, dünyânın kulağına akıtmak yolunda, aşkını, îmânını, bilgi ve san'atını seferber etmiş müstesnâlardan bir müstesnâdır.

Ne ki, zaman zaman, cemiyetlerin kulakları delik veya tıkalı olur. İşte mânânın maddeye esir düşmediği geçmiş asırlarda, nefislerinin pençesinden âzâd olup huzur ve hürriyete susamış uyanık kütleler vardı ki, kulakları da gönülleri de Mevlânâ'ların ikâz ve irşadlarına açık bulunuyordu.

Gözü, gönlü ve kulağı madde katılığı ile körleşip sağırlaşmış bugünün insanı ise, kendisine dünyâ içinde dünyâ açacak uluların, seslerini duyup, imanları ile âşinâlık kurabiliyorlar mı?

Kuramadıkları için de beşeriyete bir ilâhî armağan olan o uluların ikrâmını hayatlarına mâl edemiyor, böylece de mânevî nafakanın tadına yabancı kalmak bahtsızlığına uğramış bulunuyorlar.

Bir zamanlar cemiyetlerin kıl damarlarında dahi hüküm sürüp, yaşayan ve insanoğlunu besleyip yaşatan, o hikmet ve irfan sermâyesi, ne çare ki bugün, baharı bekleyen tohumlar gibi, gömülü bulundukları derinlerden baş çıkaramamakta neticede de, kütleler, Mevlânâ ile gönül âşinâlığı kuramamaktadır. Kuramadığı için de, yaptığı iş, onu okumak ve onun şânında konuşmaktan ibâret kalıyor.

Mevlânâ'ları tanımak için yazıp çizmek değil, onların hayat görüşleri, Allah ve insanlık anlayışları ile aynileşip, hikmet, irfan ve aşklarını gönüllerine akıtacak yolu açmaktan gayri ne düşünülebilir?

Mevlânâ ile alış-veriş, kitâbî ve akli basamağın üstüne çıkmadıkça, bu, bir kuru ilmî muâmele ve gösterişten öteye nasıl geçer?

Hikmet, irfan ve aşk, tohum gibidir. Onları sahîfeler arasındaki zindandan çıkarıp, günlük hayatta yaşanır ve nafakalanır hâle getirmediğe, Mevlânâlaşmak ne mümkün?

Zamân-ı Saâdet'deki İslâm'ın bâkir, samimi ve coşkun heyecânı, elbetteki bir gün, kalıplı ve ölçülü bir kelâm, tefsir ve içtihad devresinin ilim ve mantık anlayışı ile kitâbî ve akli nizâmını bulacaktı. Nitekim buldu da.

Ne ki, Resûlullah zamânının o sıcak ve heyecanlı havası, o şevk ve aşk dolu tadı, beşeriyetin damağında kalmıştı. Onu arayıp bulmak, ona dönmek bir ihtiyaçtı.

Zirâ, Muhammedi ahlâk temelleri üstüne oturmuş bu ferâ-gatli imânı, bu kaynayıp köpüren hikmet ve irfanı yaşamak, ferdi ve kütleleri yükselten itici ve yapıcı kudretti ki, beşeriyet bir kere onun tadını tattıktan sonra vazgeçmesi düşünülemezdi.

Şu hâlde, ilâ-yı kelimetullah gibi üstün bir gâye ve vazife yüklenmiş bulunan toplum, bu kudsi cihâdın kahramanı olabilmek için, evvelâ kendi nefesine cihâd açıp, hayvânî hırs ve kötülüklerini tasfiye ederek, Hak Resûlü'nün saâdetli devrindeki ateşli fedâkârlıkları, hizmet ve muhabbetleri, serdengeçticesine ihyâ etmesi lâzımdı.

İşte, Resûlullah'ın o saâdetli devrindeki bu muhteşem gâye, ferdin nefsânî tasfiyesinden sonra, uğruna kemer bağlanan ilâ-yı kelimetullah aşkı ile, günün birinde, tasavvuf adı ile müesseseseleşerek bir mektep, bir irfan ocağı oluverdi.

Böylece de, Rifâî'lerin, Kâdirî'lerin, Mevlânâ'ların, Hakk' tan gelip Hakk'a giden ve bütün yaradılmışlarda Hakk'ı gören sesleri ile bünyeleşerek, şevk ve muhabbete susamış kütlelere, aradıkları o sıcak ve bâkir havayı getirmiş oldu.

Tâ Resûlullah zamânının mirası olan bir temel kânun vardı. O da : «Küçük cihâddan büyük cihâda dönmek» demek olan, nefsinin kulu olmaktan kurtularak, ilâ-yı kelimetullah gâyesi ve Kur'ân ahlâkı ile aydınlandığı ölçüde, etrâfını da uyandırmak ve aydınlatmaktı.

Kütleler, Saâdetli Resûlullah asrının bâkir, samîmî ve coşkun havasını tasavvuf ulularından tadar tatmaz, arkalarında saf bağladılar. Böylece de, dünyânın ve kendi varlıklarının kirli ve karanlık yüzünden kopup, onların aydınlık ve sağlıklı dünyâsına geçiverdiler.

Tasavvuf ve tevhid, ikiz kardeş idi. Tasavvuf, bir görüş bir idrak bir inanış olduğundan ona mekân lâzım değildi. Gerçi tasavvufun amel cephesi düşünülünce, hatıra bir dergâh ve

zâviye gelebilirdi. Fakat dergâhlarda icrâ edilen zikir, semâ, tarab, tasavvufun aslı çehresi değil, olup olmaması, rûhuna tesir etmeyecek zîneti idi.

Tasavvuf için ne dört duvar lâzımdı ne bir dergâh.

Zirâ asıl dergâh, insandı. Kütle emrinde menfaatsizce kemer kuşanmış her ulu, dergâhın tâ kendisi idi.

Zikirler, semâlar, tarablar şekil ve âyinler ne kadar şataatlı ve muhteşem olursa olsun, «insan»ı bulmadan, hiç bir şey bulunmuş sayılmazdı.

Bildirecek, öğretecek, arıtıp temizleyecek, zevk ve gâye verecek olan dergâh, «insan»dı, ulu kişinin kalbi mâbedi idi.

Şu muhakkak ki tasavvuf, İslâm'ın rûhuna en uygun kisve, o rûhun derûnî ihtiyaç ve talebi ile bünyeleşip, cemiyetin bütününe hâkim olmuş bir ilâhî iksir idi.

Bu yüzden de, âdetâ bir tabiat kânunu kolaylığı ile, kütle- nin iliğine kemiğine işleyerek, fikir olmaktan aksiyon hâline geçiverdi.

Zirâ bir irfan ve irşad mektebi olan tassavvuf merkezlerinde, her ne öğrenilecekse, kitaplardan değil, «insan»dan öğreniliyor ve yaşanmak sûretiyle elde edilen fazilet, edep ve terbiye gibi değerler, başkalarına da bir insanlık borcu olarak aktarılıyordu. Zirâ bu ocağa başını bağlamış olanlar için hayat gâyesi, kendilerine hizmet etmekten çok, başkaları için yararlı olmak demektir. Öyle ki düşeni kaldırmak, avucunu açanın elini boş çevirmemek, hile yapmamak, yalan söylememek, fesaddan, şekâvetten, haksızlık, hıyânet, gıybet gibi insanoğlunu küçük düşüren ve iç karartan mânevî sefâletlerden kurtulmak, hep Hakk'ı insanda ve eşyâda gören tevhid anlayışından ileri geliyordu.

Zamân-ı Saâdet'te ne mezhep ayrılıkları vardı ne sünnilik ne şîlik ve ne de itikatça bölük bölük olmuş çatışan zümreler.

O mübârek devir öyle bir devir idi ki, coşup taşan iman orduları, «Mey bizim sarhoşluğumuzun sarhoşudur» kavli gereğince, ilâhî bir mestlik içinde, olmazları olduran mûcizeli demlerin feyz ve bereketini, İslâm ve imân târihine kanları ve canları ile yazıyorlardı.

İşte beşeriyetin, tadı damağında kalmış olan o tâze, saf ve bâkir heyecan gibi, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin toprak üstünde geçen dünyâ hayâtı, Zamân-ı Saâdet'ten çeşni veren bir ilâhî coşkunkluk ve mestlik devrini açmıştı. Öyle ki, karşısına geleni arıtıyor, temizliyor, saçtığı aşk ve şevk ile pîr ü pâk eyliyordu.

Amma Mevlânâ denen o ilâhî armağan, mübârek yüzüne topraktan bir örtü çektikten sonra, dağa taş sığmayan başsız ayaksız aşkına, Sultan Veled denen ulu, bir nizam ve bir had çekti. İşte bu sûretle de Mevlevîlik bünyeleşerek, âyin, şekil ve merâsim çerçevesine alınmak sûretiyle, bu nizam ve terbiye ocağı, asırların iman hayâtına, ilim, irfan ve san'at izleri bırakan kervanlar hâlinde, yürüyüp gitti.

Pâdişahın, esnafa, irfan ve hikmete susamış her tâlibi, şahsi istidat ve kâbiliyetince feyizleyip bereketlendiren bu ocakta dirsek çürüten ve mürekkep yalayan nice kâfileler, Türk kültür târihine şeref sahîfeleri kazandırdılar.

Dergâh demek insan demektir.

Kâinâtın göz bebeği olan «insan»ın ilâhî aşk ile kilitlenmiş gönlüne ise, hak ve hakikatten gayrı bir nesne sığmadığından, o kapıyı kim kaktı, kim içine girmek istedi ise, fakir zengin, hür esir, âlim câhil herkes, kendini oraya mâl edip kabını doldurmuş, böylece de mes'ûd olan ve mes'ûd eden bahtiyarlar zümresine dâhil olmuştur.

Tasavvuf, «insan»ı bulma hüneri, «insan»ı görmekle, ezel ikrârının bu dünyâ hayâtında hatırlanıp o ahdin yenilenmesi demektir.

Onun için tasavvuf, dilde bir şey değil, gönülde herşeydir.

Dil söylese, el yazıp çizse de, «insan»ı bulup, alış verişi onunla kurmadıkça, beşer, cansız bir kalıp olmaktan öte geçemez.

Tasavvufun, yâni «insan»ın hedef ve gâyesi; Kur'an'ı da hadisi de İslâm imanı içine yayıp bünyeleştirerek beşerî, şeytânî ve hayvânî meyillere karşı zırhlandırıp emniyete almaktır.

Bir ahlâk ve iman nizâmı, insanın insanla ve insanın Allahla olan münâsebetlerinde, adâlet, insaf, ihlâs, ferâgat gibi üstün vasıfları karıştırmakla tek cevher hâlinde bütünleştirip, toplumda yaşanır hâle getirir.

Tasavvuf, bir felsefe midir? Buna, evet... demek abes. Zirâ felsefe, her devrin idrak ve görüş ayrılığına göre zikzaklar çizerek, sırasında kendi kendini inkâr edip bir yeni kalıba sokar.

Hakk'ın birliğine dayanan tasavvuf ise, kıyâmete dek, kütleleri dâvet ettiği nirengî noktasından bir adım olsun şaşırtmaz.

Tevhid, her devirde tevhid olduğuna göre, velilerin adı ve asrı ne olursa olsun, Allâh'ı birlemek anlayışı, hareket noktasından vüsûl noktasına tereddüdsüz yol alır.

Hak değişmediği gibi, Hakk'ın halifesi olan «insan» için de değişmeklik yoktur.

Bugün dünyânın, bilhassa biz Türklerin, ne Mevlânâ'dan ne de aynı tevhid ve aksiyon çizgisi üstünde, topluma yol gösterip rehberlik etmiş müstesnâlardan söz etmeye hakkımız vardır.

Zirâ ne Dünya, kendi çapında da olsa, o ululara kulak vermekte, ne de biz Türkler, binlerce yıl, «insan» gerçeğinin etrâfında peteklenmiş bir millet olarak, o sıcak ve parlak devirlerin cemiyet içindeki seyrini ve târihini hatırlamaktayız.

Sırasında kılıç eri olarak orduların arasına karışan, sırasında irşadcılıkları ile kütleyi mayalayan ve yine sırasında, san'at ve zarâfetin öncülüğünü etmiş bulunan bu uluları bırakıp zevâhirle iktifâ gerektiğine inanmak gafleti içinde bulunmaktayız.

Böylece de asırlar boyu topluma maddî mânevî güç ve bir derûnî kânun kazandırmış olan o terbiye ocaklarını söndürmüş ve bu ocakların rûhu olan «insan»ı da küstürmüş buluyoruz.

Onun için, başlıbaşına dergâh demek olan «insan»dan söz etmek onun şânında yazıp çizmek ne işe yarar? Ve üstelik ne haddimiz?

İnsanoğlunu âbâd ve ihyâ eden, söz ve kitap değil, sözü de yazıyı da, yaşanır canlı prensip hâline getiren «insan»dır.

Beşerin gafleti, dünyâyı çobansız ve başsız bırakmıştır. Bu yüzden de nefis kurtları, kütlelere saldırmakta ve kanını içip nesi var nesi yok, tâlân etmektedir.

İş, Mevlânâ'ları, Yûnus'ları, Rifâî ve Kâdiri'leri anlatmakta değil, onları, yâni «insan»ı anlamakta ve onun gönlünün selâmet çizgisinden yürüyüp, dünyâya geliş ve gidişin mânâ ve gâyesini bulmaktadır.

Tevekkeli Koca Mevlânâ :

Kâbe bünyâd-ı Halil-i Âzerest
Dil be-bünyâd-ı Celil-i Ekberest

dememiştir. Evet, Kâbe, Âzer'in oğlu Halil'in yapısıdır, «insan» ise, Celil-i Ekber'in beyti ve binâsı olan Beytullahdır vesselâm.

HİCRET VE İSLÂM TARİHİNDEKİ EHEMMİYETİ

Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

İlk zamanlar İslâmiyet'i, gizlice yakınlarına ve dostlarına tebliğ eden Hz. Muhammed, 614 yılında «(Ya Muhammed) vazîfelendirildiğin dini açığa vur ve Allâh'a ortak koşanlardan yüz çevirip onların söylediklerine kulak asma; biz seni alay edenlerin kötülüklerinden koruruz.» (Kur'an : XV/94) âyeti nâzil olduktan sonra müslümanlığı açıkça yaymağa başladı. Bu açık emirden sonra ara-sıra Kâ'be'ye gider ve orada bulunanlara «Ey Ahâli, Ben Allâh'ın size gönderdiği elçisiyim. O Allâh ki gökler ve yer onun mülküdür. Ondan başka tapılacak tanrı yoktur. Yaratmağa ve öldürmeğe yalnız onun gücü yeter.» âyetini (VII/158) okur, Mekkelilerin bâtil inançlarıyla savaşıır, onları Allâh'ın emirlerine uymağa çağırırdı. Putlara tapmaktan vaz geçmelerini söylediği ilk zamanlar Hz. Muhammed'e karşı sert tepki göstermediler. Fakat zamanla müslümanların sayılarının artması ve bağılı oldukları inançlarının hemen hepsine karşı gelinmesi üzerine harekete geçerek müslümanlara eziyet etmeğe başladılar. Hatta Hz. Muhammed'i himâye eden Ebû Tâlib'e giderek yeğenini susturmasını, aksi halde kendileri susturacaklarını söylediler. Bu tehdit karşısında Ebû Tâlib yeğenini çağırarak putları kötülememesini istedi. Hz. Muhammed,

amcasına «Ben Allah tarafından onlara doğru yolu göstermekle vazîfelendirildim. Yemin ederim ki güneşi sağ elime, ay'ı sol elime verseler bu vazîfemden dönmem» cevâbını verdi. Ve ağlayarak yanından ayrıldı. Kureyşliler bundan bir netice alamayınca bu sefer de bizzat kendisine baş vurarak putları kötülemekten vaz geçtiği takdirde mal, para ve hattâ Mekke'nin reisliğini bile vereceklerini teklif ettiler. Ama bu tekliflerin hiçbirisi Hz. Muhammed'i yolundan çeviremedi.

Peygamber'in amcası Hamza ve arkasından Ömer ibne'l-Hattab'ın müslüman olmaları ve İslâmiyet'in yayılması Kureyşlileri çılgına çeviriyordu. Müslümanlara akla gelmedik işkenceler yapılıyordu. Kızgın kumlara gömmek, câriye ve köleleri ölünceye kadar dövmek, Kâ'be'de yüksek sesle Kur'an okunmasını yasak etmek ve bütün müslümanları âdetâ muhâsara ederek açlığa mahkûm etmek, bu eziyetlerin sâdece bir kaçı idi. Eziyet ve işkencelerin her geçen gün şiddetini arttırması üzerine Hz. Muhammed isteyen müslümanların Habeşistan'a hicret edebileceklerini bildirdi. Bunun üzerine 12 erkek 4 kadın Habeşistan'a hicret ettiler. İşkenceler yine devâm edince 77 erkek ve 13 kadından ibâret ikinci kâfile de gene Habeşistan'a göç etti. Mekke'de bulunan müslümanlar Ebû Tâlib'in oturduğu mahallede toplanarak az da olsa Kureyşin baskılarını hafifletmeğe çalışıyorlardı. Kureyş, müslümanları ekonomik ablukaya aldı. Yiyecek bulmakta büyük zorluk çekiyorlardı. Bu muhâsaranın bir yıldan fazla sürdüğü rivâyet edilmektedir.

Muhâsaranın kaldırılmasından 7, 8 ay sonra Hz. Muhammed kendisini himâye eden amcası ile biricik dayanağı ve kendisini her zaman destekleyen sevgili eşini kaybetme acısına mâruz kaldı. Fakat hiç bir zorluk onu üstlendiği vazîfeyi yapmaktan alıkoymuyordu. Nitekim Mekke'deki muhâliflerinin baskılarının devâm ettiği sırada Taif'e gitti. Taifliler onu iyi karşılamadılar ve hattâ çocuklara taşlattılar.

Hız. Muhammed her yıl Hac mevsiminde Mekke'ye gelen kabile mensuplarıyla konuşur ve onları İslâm'a dâvet ederdi. 619 yılı Hac mevsiminde Hız. Muhammed Akabe mevkiinde Medineli altı kişi ile karşılaştı. Bunlar Medine'de oturan iki mühim kabileden Hazreç'e mensuptular. Hız. Muhammed bu 6

kişi ile konuştu, onlara Kur'an'dan âyetler okudu ve onları İslâm'a dâvet etti. Müslümanlığı kabûl ettiler. Hz. Muhammed onlara Medine'ye hicret etmek istediğini söyleyince onlar Evs ve Hazreç kabileleri arasında anlaşmazlığın hüküm sürdüğünü ve Medine'ye gelmenin şimdilik faydalı neticeler doğurmaya-çağını bildirdiler. Ayrıca kendilerinin Medine'de zemin hazırladıktan sonra, bu gelişin çok daha faydalı olacağını belirttiler. Bu sırada Evs ve Hazreç kabileleri arasında târihte Bu'as Savaşı adıyla bilinen mücadele devâm ediyordu. Yıllardan beri devâm eden mücadeleler her iki kabileyi de oldukça yıpratmış ve bir kurtarıcı bekler hâle getirmişti.

Nitekim bu 6 Medineliler şehirlerinde büyük başarı gösterdiler ve bir çok kimseyi İslâm'a kazandırdılar. Bilhassa Hazreç kabilesinin büyük bir kısmı müslüman olmuştu. 621 yılında 10 Hazreçli ve iki Evsli Mekke'ye geldiler ve yine Akabe mevkiinde Hz. Muhammed ile buluştular. Bunlar her hususta Hz. Muhammed'e bağlı kalacaklarına dâir yemin ettiler. Ki târihte buna Birinci Akabe Bey'atı denir. Ertesi yıl 73 erkek ve iki kadın Mekke'ye gelerek Akabe'de Hz. Peygamber ile görüştüler. İstenilen zeminin hazırlandığını belirterek Hz. Muhammed'i dâvet ettiler. Medineliler «Ya Resûlallah, sana söz verimiz ki nefsimiz nefsinizin bekçisi, bedenimiz bedeninizin siperi olacaktır. Çoluk ve çocuğumuzu nasıl korursak seni de onlar gibi koruyacağız. Malımız ve canımız telef olsa da sonuna kadar sana ve sözümüze bağlı kalacağız. Yardım Allah'tandır» diyerek biatlarını yenilediler. Buna da İkinci Akabe Bey'atı denir.

12 yıldır devâm eden eziyet ve işkenceden sonra müslümanlara bir ümit kapısı aralanmıştı. Bu, aynı zamanda İslâm târihinin yeni bir devrinin başlangıcına işâret idi. Hz. Muhammed Medine'den iyice emin olunca müslümanların Medine'ye gitmelerine izin verdi. Müslümanların Medine'ye hicretleri 622 yılı nisan ayında başlamıştır. Birbirini tâkib eden kâfileler hâlinde kısa zamanda hemen bütün müslümanlar Medine'ye göç etmişlerdi.

Mekke'de Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir ile bir kaç müslüman kalmıştı. Kureyşliler önce pek ses çıkarmadılar. Ancak Medine'de İslâmiyet'in kuvvetlenmesi onları telâşa düşürdü. Aralarında yapılan görüşmeler sonunda Ebû Cehil'in

fikrini benimseyerek Hz. Muhammed'i öldürmeğe karar verdiler. Bu gelişmelerden haberi olan peygamber, Kureyş'in harekete geçeceği gece, yanındaki emânetleri sâhiplerine vermek için Hz. Ali'yi evinde bırakarak geceleyin evinden ayrıldı. Şehrin dışında Ebû Bekir ile buluşarak Medine yolunu tuttular. Bundan son derece tedirgin olan Kureyş âdetâ onları yakalamak için arkadan adamlar gönderdiler. Fakat yakalayamadılar. Hz. Muhammed bir haftalık yolculuktan sonra Medine'ye bir saatlik mesâfede bulunan Kubâ'ya geldi. Burada bir kaç gün kaldıktan sonra Medine'ye hareket etti. Bütün Medine halkı onu karşılamağa çıkmıştı. Herkes büyük bir sevinç içinde yollara dökülmüştü. Misâfir edebilmek için birbirleriyle yarış hâlinde idiler. Hz. Muhammed devesinin çöktüğü yere en yakın olan Ebû Eyyüb Hâlid ibn Zeyd el-Ensârî'nin evine misâfir oldu. Ve bu evde 7 ay kadar oturdu.

Hz. Muhammed Medine'ye geldiği zaman bir sürü zorluklarla karşı karşıya idi. Her şeyden önce Mekke'den gelen ve sayıları 186 civârında olan muhâcirlerin mâişetlerini temin etmek ve onlara barınabilecekleri yerleri bulmak icâb ediyordu. Mekkeli ve Medinelî âile reislerini içine alan büyük bir meclis topladı. Muhâcirlerin yeniden hayâta intibaklarını sağlamak için onlara basit ve tesirli bir hâl çaresi teklif ederek hepsini samimi bir iş birliğine dâvet etti. Buna göre Medinelî âilelerden herbiri (Hiç olmazsa hâli vakti yerinde olanlar) Mekkeli bir âileyi yanına alacaktı. Birlikte yaşayan iki kardeş gibi birlikte çalışacaklar ve kazançlarını bölüşeceklerdi. Hattâ birbirlerinin vârisleri olacaklardı. Buna İslâm Târîhi'nde «Kardeşleştirme» (Muahat) denmektedir. Herkes büyük bir memnûniyetle Hz. Peygamberin bu teklifini kabûl etti. Muhâcirler kendilerine kardeş tâyin edilen Medinelîlerin evine yerleştiler. Enfal Sûresi'ndeki «*İman edip hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla cihad edenlerle, onlara yardım edenler birbirlerinin velileridirler.*» âyeti bunu teyid etmektedir. Dünyâ târihinde eşine ender rastlanır bu kardeşliğin ne derece samimi bir şekilde tatbik edildiğini göstermek için şu misâli zikretmek gerekir. Abdurrahman ibn Avf'ın mânevî kardeşi ona şöyle diyor. «*İşte bütün mülküm, yarısını sana veriyorum; iki zevcem var, tercih edebileceğin biri ile evlenebilmen için onu boşayacağım.*»

Abdurrahman şu cevâbı verdi. «Allah seni âilen ve mülkün ile takdîs etsin. Sen bana sâdece çarşının yolunu göster yeter.»

Hz. Muhammed Medîne'ye geldiği zaman buranın durumu epeyce karışıktı. Evs ve Hazreç kabileleri birbirleriyle mücâdele hâlinde idiler. Ve bu mücâdelelerden kurtulma çârelerini arıyorlardı. Hatta Hz. Muhammed'i şehirlerine dâvet ederken bu kan dâvâsından kurtulmak için onun hakemliğini istiyorlardı. Yine Medîne'de bulunan üç Yahûdî Kabilesi arasında da birlik olmadığı anlaşıyordu. Ayrıca Medîne'de muvâzeneyi sağlamak için bâzan Evs bâzan Hazreç ile birleşiyorlardı. Mekke'de olduğu gibi bir şehir devleti teşkilâtı yoktu. Her kabile müstakil hareket ediyor ve kendi reisinden başka bir otorite tanı-mıyordu. Bunun neticesi olarak dış düşmana karşı müşterek hareket edemiyorlar ve her kabile kendi mahallelerinde mün-teriden savunma tedbirleri alıyorlardı.

Hz. Muhammed Akabe'deki ikinci buluşmada Medîne'deki Evs ve Hazreç kabilelerine mensûb olan âilelere ve ayrıca bütün müslûmanlara reis tâyin edilmişti. Bununla berâber Medîne'deki müslûmanların da birlik içinde olmadıkları dikkati çeki-yordu. Ancak durum şimdi değişmiş. Çünkü Hz. Peygamber şimdi bizzat Medîne'de idi. Peygamber ile mü'minlerin karşı-lıklı hak ve vazîfelerinin belirtilmesi gerekiyordu. Bilindiği gibi O, Mekke'de peygamberliğinin ötesinde normal bir vatan-daş idi. Şehrin idâre ve yönetiminde söz sâhibi değildi. Burada da aynı durumda mı kalacaktı? Yoksa cemâatin idâresini eline mi alacaktı? Medîne halkı onu bir kurtarıcı gibi karşılamış ve her şeye rağmen ona tam bir teslimiyetle bağlanmıştı. Şehirde sosyal hayâtı teşkilatlandırmak, onu adli, malî, askerî ve dinî müesseselerle techîz etmek, kabileler arasındaki münâsebetleri düzenlemek, diğer dinlere mensûb olanlarla anlaşmak gereki-yordu. Hz. Muhammed'in yegâne vazife ve gâyesi, İslâmiyet'in geleceğini bunlarla emniyete almaktı. Karşılaştığı şartlar onu, Allâh'ın elçisi olması sebebiyle sâhip olduğu mânevî imtiyazlar yanında dinî olmayan işleri de üzerine almaya zorluyordu. Zâ-ten ondan başka cemâatin liderliğini yapacak bir kimse yoktu.

Hz. Muhammed müslim ve gayri müslim reislerle görüştü. Onların fikirlerini aldı. Nihâî kararı vermek üzere Enes'in evinde toplandılar. Hemen hepsi, bir Şehir Devleti teşkilâtlan-

dırmak husûsunda fikir birliğine vardılar. Enes'in evindeki toplantıda yavaş yavaş kurulmakta olan İslâm Devleti'nin Anayasası meydana getirildi ve maddeler yazı ile tesbît edildi¹. Bâzı târihçilere göre bu, dünyâdaki ilk yazılı anayasadır. Günümüze kadar intikâl eden bu anayasanın «*Kitap*» adını taşıması ânında yazı ile tesbît edildiğini ortaya koymaktadır. 1. ve 2. maddeleri şöyle demektedir :

1. Bu kitap Peygamber Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesripli müslümanlar ve mü'minler ve bunlara tâbî olanlarla, onlara sonradan katılmış olanlar ve onlarla cihad edenler için tanzîm edilmiştir.

2. İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil ederler. 3. madde muhâcirler arasındaki münâsebetleri, 4- 11. maddeler de Medîne'deki kabileler ve âileler arasındaki münâsebetleri düzenlemektedir. Ümmetin müdâfaa ve emniyet mes'elesine gelince, anayasa, sulhu bir bütün olarak kabûl ediyordu. 17. Askerlik vazîfesinin herkes tarafından yapılmasını şart koşuyordu. 18. İslâmî bir dâvâ için zarar gören ferdlere müşterek yardımı mecbûrî tutuyordu. 19. Şahıslar arasındaki anlaşmazlıklarda Allâh'ın elçisi Muhammed'in yüksek hâkim olarak tanınması karâra bağlanıyordu. 23. Medîne'deki Yâhûdîlerin inanç ve ticâret hürriyetleri garanti altına alınıyor, ancak onlar İslâm devletinin tebaası hâline getiriliyordu. Yahûdîler, müslümanların aleyhine başka bir gurupla ittifak yapmalarını, bu anayasa çerçevesinde kaybediyorlardı.

Bu anayasa ile Medîne'de İslâm Şehir Devleti'nin temelleri atılıyordu. Devlet, maddî ve mânevî temeller üzerine dayanıyordu. Böylece yıllardan beri karışıklıklar içinde yüzen Medîne, sükûna kavuştuğu gibi, müslümanlar da siyâsî bir teşekküle kavuşuyorlardı. Ümmeti birleştiren kuvvet mânevî idi. Mutlak iktidar Allâh'a âitti. Hz. Muhammed, Allâh'ın elçisi sıfatıyla bu iktidârı kurmak ve düzenlemekle vazîfelendirilmişti.

1 Tam metin için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İstanbul 1967, I, 131 vd.

HİCRET VE İSLÂM TÂRİHİNDEKİ EHEMMİYETİ

Müslümanların siyâsî bir teşekküle, yâni devlete sâhip olmaları Mekke'de normal bir vatandaş durumunda olan Hz. Muhammed'in hem peygamber ve hem de yeni kurulan devletin reisi olması hicret ile gerçekleşmiştir. Artık o, Kureys karşısında cemâatiyle birlikte eziyet ve zulümlere mâruz kalmayacak ve onlara karşı harekete geçebilecekti. Siyâsî ve askerî üstünlüğü yavaş yavaş eline geçiyordu.

Hicret ile birlikte Kur'an âyetleri de muhtevâ bakımından değişti. Medîne'de nâzil olan âyetler daha ziyâde ibâdet ve cemiyet fertleri arasındaki münâsebetleri düzenlemeğe yer veriyorlardı.

TAHMÎS

Fuzûlî ile Duâ

Yâ Rab ne etti neyledi nefis û hevâ bana
Cevr û cefâ kılar nicedir mâsivâ bana
Sen şâhdan olur bilirim kim atâ bana
«Yâ Rab hemîşe lutfunu kıl reh-nümâ bana»
«Gösterme ol tarîkı ki yetmez sanâ bana»

Ol şeyle verme üns ki tecellî-i kahrdır
Gayrinle fahr öyle ki beyhûde fahrdır
Vasl eyle bir cemâle ki ol mahz-ı hayrdır
«Kat' eyle âşinâlığım andan ki gayrdır»
«Ancak öz âşinâların et âşinâ bana»

Bâbında hem ziyâde kılıp iftikarımı
Emrinde müzmahil edesin ihtiyârımı
Aşkınla lutf edip n'ola alsan da vârim
«Bir yerde sâbit et kadem-î i'tibârımı»
«Kim rehber-î şerîat olâ muktedâ bana»

Bildim ki ilm ü fen kuru bir lâf imiş meğer
Kullukta aşk-ı zâtına ermek imiş hüner
Eyvâh kim dilimde olâ lü'lü ü güher
«Yok bende bir amel sana şâyeste âh eğer»
«Âmâlimê görê vere adlin cezâ bana»

Nâçar kalır tabîb siyeh-rûya bildiğim
Mecrûh-i tığ olan yüreğe çâredir hekîm
Sahrâ-yı nefse düştü yolum mahşer-î Cahîm
«Havf ü hatâda muztaribim var ümîd kim»
«Lutfun verê beşâret-i afv-i hatâ bana»

El açmışım kapında senin Sen Kerîm'sin
Bârân-ı rahmetin umarım Sen Rahîm'sin
Pinhân ü âşikâreme hem Sen Alîm'sin
«Ben bilmezem banâ gereğin Sen Hakîm'sin»
«Men' eyle verme her ne gerekmez banâ bana»

Yâr eyle aşkını ki kılâm nefis ilê cihâd
Teslîm-i küî ilê dil-i nâşâd-ı eyle şâd
Erbâb-ı aşk içinde bu meftûnu eyle yâd
«Oldur bana murâd ki oldur sanâ murâd»
«Hâşâ ki Sen'den özge olâ müddeâ bana»

Yâ Rab elinde evvel ü âhir ne kim gelir
Kılgıl gınâsı fakr vü fakrî gınâ fakîr
Reddetme Sen Mürîd kulun âciz ü hakîr
«Habs-i hevâda koyma Fuzûlî-sıfat esîr»
«Yâ Rab hidâyet eyle tarîk-i fenâ bana»

Mustafa TAHRALI

11 - 17 Mart 1978

İstanbul

MÜZE ŞEHİR

Ekrem Hakkı AYVERDİ

Hâlini, kâlini bütününüyle içimde duyduğum müzeler ülkesi bugün mâzî oldu. Onu yazıya döküp sunabilmek bile büyük bir saâdettir; nerede kaldı içinde yaşamak, ciğerlerini hâtırâların havasıyla doldurabilmek. Biz bu kadarla mes'ut oluyoruz; olduk diye kendimizi inandırıyoruz; ama bu Belde-i Tayyibe, boynu bükük şehrimiz, o, hiçbir şeyle teselli bulamaz; o bizden hem daha ârif, hem de mütevekkil iyi günlere dönüşü bekliyor. İstanbul öyle bir şehir idi ki; Bursa, Edirne gibi daha yaşlı kardeşleri karşısında, sanki eski Oğuz an'anesine uyularak, tahta oturma hakkı küçük oğula verilmişçesine, derhal gönüller tahtına kuruldu; herkes tarafından da kabûl ve tasdik edildi. Bir belde ki, üzerinde bulunduğu tabiatın bir parçası imiş gibi yerleşmiş, cemiyetin hayâtı da, hayâtının geçtiği yerler ve oraları çerçeveleyen, sınırlayan, büyüğüyle küçüğüyle, âbideleri de bu tabiatın bir cüz'i gibi oluvermişti.

Kenarında bir sebil, bir sıbyan mektebi, çitlenbik ağaçları altında âsûde bir hazîre ile çevrilmiş bir mescit, sonra çardaklı kahveler, şahnîşinli evlerle bezenmiş sokaklardan, meydanlardan huzur ve ferahı, san'at zevkini ciğerlerinize çekip doldurarak geçer ve selâtin câmiin avlusuna ulaşırsınız. Güzergâhınızda sizi sıkacak, gönlünüze kasvet verecek hiçbir şey yoktur; müz'ic yeknesaklık, çiğ renk ve haşin çizgiler arasanızda bulamazsınız.

Kubbeler, yonma taş duvarlı câmiler, medreselerden taşan kuvvet ve ebediyet manzarası sizi huşû içinde mâverâya çekerken, konakların, evlerin rengi, kıvraklığı, yumuşak tenâsübüyle silkinir, dünyâya dönersiniz ve yorgunluk almak için karşıda, asma çardaklarıyla gölgeli kahvenin fiskeyesi karşısında bir cıkkalı höpürdetir, istiğrâka varırsınız. O sırada, karşıki çifte minâreden şelâlenen ezan sesleriyle kendinize gelinceye dek. Şerefelerden kandil gibi inen bu ses, vahdetin sesidir.

Bir kaç dakika sonra, tatlı bir sükûnun içindesiniz. Hakk'a teveccüh edersiniz. Namaz biter ve ancak o zaman bütün cemâatiyle berâber mihrâbın istalâktitleti, minberin oyma kafesleri, müzeyyen renkli camlarla süslü alçı pencerelerden ve çinilerinden zorlukla kopan gözleriniz, hafif ve eserî kalem tezyinâtıyla bütün ağırlığı emilip alınmış kubbelerde dinlenir, bu hava içinde, şadırvan avlusunun akşam güneşiyle cilveleşen âhengi içinde sütunlar, renkli taş kemerler önünden geçip dış avluya dönersiniz.

Kırmızı veyâ nohûdî, evinizin veyâ konağınızın merdiveni sizi mütevâzî veyâ revnaklı dîvanhâneye ulaştırır. Kasnak işlemeli, sırmalı bir bohça içindeki gezi kaftanınızı giyip, Kütahya çini fincandan akşam kahvesini yudumlarken, şemse cildi içinde yatan müzehheb dîvânı açıp, biraz sonra kapınızı çalacak yârânı beklemeğe başlarsınız ve kısa bir sohbetten sonra tombak veyâ gümüş yemek sinisinin etrâfında dizilirsiniz.

O altın - cıva yaldızlı tombak sininin etrâfına bağa veyâ kuka kaşıklar dizilmiş, sizi bekliyordur.

Dizlerinize çepeçevre renk, san'at meşheri olan işlemeli yağlığı çekip, tombak veyâ bakır sahan içindeki yemeğe muntazır olursunuz. Su, domates kırmızısı, firûze, lâcivert ve hepsi de yaldızlarla süslü daldırmalarla içilir. Sofraya üç zincirle

asılı, renkli bir kandil esrarlı bir aydınlık verir, gözleriniz, elleriniz bir güzellikten öbürüne atlarken, asırların göbeğinde pişmiş, hârika yemek çeşitleri birbirini kovalar. Bu nimetlere nâil olmanın, yemenin yedirebilmenin Hakk'a şükrünü edâdan acz içinde, yârânın yekpâreleşmiş gönülleri mest olmuştur; içlerinden birisi bir somat duâsı ve gülbanki okur, bir fâtihâ çekerek Bursa kadifeleri, Bilecik çatmaları, sevâhillerle kaplı uzun erkân minderlerine geçersiniz.

Nefis kokulu tütünler doldurulmuş çubuklarla pek de muhtasar olmayan yemeğin ağırlığını giderip, kahvenizi hüpürdetirken sohbetin yakası açılır. O deminki müzehheb divânın gazellerindeki mefhumlar, mazmunlar, lafz san'atları, edep ve terbiye dâiresinde saatlerce müzâkereye kapı açar. Artık yorulunmuştur; uzun sikkeli derviş, kılıfından sıyırdığı nay ile rasttan taksime başlarken kemence ve tanburun akordu tutturulur; artık söz yerini saza bırakmış, san'atın, sohbet, edebiyat, şiir çeşitlerini mûsikî faslı itmâm edecektir.

Bu hayat akışı, onu doğuran bu âbideler, İstanbul'da hemen mi kuruldu? Öyle. Fethi tâkib eden bir iki on sene içinde İstanbul'da hayat böyle kuruluverdi. Zâten Osmanlılar sırtlarında büyük bir san'at mirâsını taşıyorlardı; İstanbul'da kendilerinden birşey kaybetmemek için şâyân-ı hayret bir metânet ve salâbet gösterdiler; burada fersûde, çatlamış, patlamış, fakat adı büyük bir mâzî, ondan arta kalan eserler bulunuyordu. Bunlara karşı nasıl mı davrandılar? Başta Fâtih Sultan Mehmed Han olmak üzere, kimseler başını çevirip bunlara bakmadı. O hayat ve san'at, Osmanlılarca sun'î ve değersiz göründü ki, hakîkatın ta kendisidir. Otuz senelik Fâtih Devri'nde yapılan ikiyüz kadar câmiden sâdece 12 tânesi kiliseden bozmadır; bu derece sağlam bir san'at istiklâli hangi millette görülmüştür? Hangi millet, Osmanlı'nın bildiği kadar, Allâh'ın ona bahşettiği yüksek kadehi bilmiştir? Buna cevap, o devirlerin Osmanlıları olacaktır. Kalem bunu yazarken son zamanlarda sürüp gelen kasdî Avrupa hayranlığını birden hatırlayıp, hayâ hissi çak çak oluyor. İşte Fetih'ten hemen sonra İstanbul hayâtı böyle kuruldu; şehrin mimârî hüviyeti birden değişti; yerleşip yaşanmağa, şehir benimsenmeğe başlandı; sanki kırk yıldır burada ömür sürülüymüş gibi davranıldı.

Âbideleri yapan eller, dünyâya getirdikleri eserin tesiri altında kalıyor. Zâten yabancı olmadığı san'at terbiyesi, daha muhteşem eserlerle, yapanlar üzerinde tesir ediyor, bir devr-i dâim gibi fâil ile mef'ul sıra ve vazife değiştiriyorlardı.

XV. asır yerini halefine bıraktığı zaman İstanbul kalabalıklaşmış Eyüp, dünyâda ilk tam şehir ve mîmârî külliyesi olan Fâtih manzûmesi, Mahmud Paşa, Murad Paşa, Davut Paşa, Sultan Selim başta olmak üzere, 250 mahalle kurulmuş, bir o kadar da câmi yapılmış bulunuyordu. Bunlardan başka medreseleri, han, hamam, çifte bedestenleriyle dünyâda nazîri olmayan çarşı, yer yer türbeleri, yüzlerce fetih şehidi veyâ gâzisinin makberelerini hatırlatalım.

Şimdi halk, bunların san'at kıymetleri yanında bilhassa sahâbe-i kiram ve şühedâyı, bir hörmet hâlesiyle sarıyordu. Mâsum, tatlı efsâneleri ağızdan kulağa fısıldayarak, buralar ziyâret ediliyordu. Şurada sur dibinde Cebe Ali'nin, Toklu Dede'nin, Onsekiz Sekbanların mütevâzi, fakat bakımlı kabirleri, Eyüb Sultan'ın, Fâtih Sultan Mehmed'in türbelerinin önünde halk, elli sene evvelki Fetih günlerinin hâtîrâsını alabildiğine yaşayarak, bir mefâhir destan havasını estiriyordu.

Tabîi bu kadar da değil, sâde mîmarlıkla iş bitmiyordu; âbidelerin kitâbelerini yazan hattatlar, bir taraftan baş üstünde taşınan nazirsiz Kur'an-ı Kerimler, cilt bentlerde saklanan murakkâlar ibdâ ediyorlardı. Mavi, beyaz nazirsiz kandil, tabak, kâse, kadife ve sevâhi kumaşlar ellerde dolaşıyordu.

Bir insan, bu muhit içinde san'attan hoşlanmıyorum diyemez, inadına söylese kimse inanmaz. Târihine baş çevirmek istese, görünmez bir kudret, onun içini oluktan boşalırcasına mâziyle, san'at zevkiyle doldururdu; bu şelâleden sıyrılmak mümkün değildi.

Bu san'at, bu hayat tarzı, bu târih binlerce senenin köklerinden gelmiş, İslâm'ın feyziyle cilâlanmış, bir an'aneler hamûlesinin o günün hayâtına aktarılmış şekliydi. Emin olunuz hiçbir zaman mumyalanmış bir müstehâse değildi; ölü değildi; cevval ve kıvrak idi. An'änenin, Osmanlı serdengeçtisi olduğu İslâmiyet'in hüviyetinden, damgasından inhirâf etmeden mütemâdiyen kendini arar durur; bulurdu da. Güzel san'atların büyük kanadı olan mîmârî de, hat, tezhip, cilt, çini, halı,

kumaş, işleme gibi küçük ve cemiyet hayâtında bütün kollarında, müsliman milletlerden fazla, hakikati ve mücerred güzelliğe sâde Osmanlı'nın erişmesindeki sırrı burada aramalıdır. Unutmamalıdır ki Osmanlı mimâri üslûbu, bütün dünyâ'daki mimârielerin hepsine tepeden bakmakta, kimse ondaki mâî'ya yaklaşılamamakta...

İdeâl müzecilik buradan doğmaktadır. Ferde günlük hayâtında, işine gidip gelirken yol üstünde, çalışma yerinde, çarşıda, bedestende, dâiresinde, mektebinde toplandığı yerlerde san'at ve târîh sunulan şehir çapında, hayat genişliğinde bir müze, her türlü sun'ilikten uzak bir müzede de sunulan zevk, millî zevk. Halk bu zevki massettikçe, kendine inanır, millî gururunun başını dik tutar.

İtalya, Fransa, Cenûbî Almanya, İngiltere'de de birçok şehirler hâlâ bu şekilde dipdiri ayakta; onlar Yunan kokan o melez, sakım Rönesans ve Barok mimâri üslûplarını iftiharla sergilerler; dapdaracak sokaklarını muhâfaza ederler. İtalyanlara da san'atkârdır denirse âmilini, burada aramalıdır; Akdeniz ikliminde olmaları gibi tâlî sebeplerde vardır; arada şöyle söyleyelim ki, o denize biz de hissedâruz ama biz erkek; onlar çitkırıldım bir san'at yaptılar, demek iklim tek sebep olamıyor; fakat müsâid zemîni hazırlıyor. San'at havasının mutavassıt halk üzerinde Allâh'ın günü tesir etmesi başlıca âmildir.

Bir Venedik, bir o ufacık Siena, Assizi, Avignon, Vienne hayâtiyetlerini bu asıra kadar devâm ettirmiş birer müzedir. Sokaklarında yürürken Ortaçağ'ın XIV. asrına, Rönesans'a kadar pekçok şeyler bulursunuz.

Bizde ise kazıyye ber-akis oldu. Tabii kudretimiz fevkindeki zelzeleler tedbirinde çok kusûrumuz olsa da, yine de başa çıkmakta mâzur sayılabileceğimiz kazârâ veyâ hâricî ve dâhili sûi-kasitlerle alevlenen yangınlardan doğan azim tahrîbat neticesinde, ufak büyük her türlü san'at eseri ademe karıştı. Fakat bu iki âfet bile, son asırda bizzat, kendimizi, öz mahsullerimizi hakir görmek yolundaki iğrenç, korkunç zihniyetimiz yanında pek mâsum kalır. Bugün bile Pâris'in bir bahçesini, ortasından yol geçirip bölmemek için, şehir altından otuz milyon dolar sarfiyle bir tünele bavurulurken, biz Topkapı Sarayını demiryoluna çığnettik; emsalsiz 27 köşkü silip süpürmekte tereddüt

etmedik. Bu ve bunun gibi san'at ve ince zevkın temel taşları olan târîh ve mâzî yâdigârlarının tahrîbi karşısında duydukları tiksintiyi samimiyetle ifâde edenleri geri kafalılıkla ithâm ve teşhîr etmekten zevk alan çok kimse var. Bu ithâmı savuranlar, gün geçtikçe daha behîmî kalıplara bürünmektedir. Şu son elli senede, ne saraylar, konaklar, câmiler, han, hamam, medrese, çeşme, sebîl haritadan silindi, gitti.

Netice ne oldu? 500 sene evvel kurulmağa başlanıp sûklarında «kâlâ-yı maârif» satılan «bî misl ü bahâ» beldede en ıftiharla cihâna gösterilen san'at eseri nelerdir, bilir misiniz? Simkeşhâne'nin önünde Teodos Takı'nın bir torbaya sığacak kadar küçük, kırık, molozlaşmış taşlarıyla Saraçhâne başında birkaç Roma başlığı, Sultan Ahmed'de yerden bir karış yukarısı kalmış birkaç binâ ve Topkapı Sarayı'nda, iki kapı arasındaki ana yolun üzerinde bir sarnıç veyâ lâğım çukurunun üst tonozu... Sokaklar, onlardan hiç bahsetmeyelim; çamur ve süprüntü.

Bu yüzden değil midir ki, o da seyrekleşmiş evler, şöyle böyle birkaç sokak görebilmek için Bursa'ya, Kütahya'ya, Kula'ya, onu da bırakalım Pirizren'e, biraz Üsküb'e, Yakova'ya gidiyoruz.

San'at müstehâse gibi, bir noktada mihlanıp durmaz; hayatta öyle. Fakat bu istihâleler milletin asâletine, asil hayâtına uyuyorsa ne âlâ! Yoksa merduttur. Şimdiye kadar olan sözlerimiz, eğer İstanbul hiç tahrîb olunmasa, eski âbideler hep ayakta, diğer san'at eserleri ellerde ve evlerde kalsaydı da yeni yapılanlarda, devir devir başka tecelliler görülecekti. Fakat bir şartla; Hepsinin üstünde senelerdir yoğrulan millî dehânın nûru hiçbir zaman eksik olmayacaktır; olmamalıydı da... Ne eylersin ki, millî dehâ ölmedi ve ölmeyecektir ama, bu milletin hazin tâlîi husûfe, tam bir husûfe uğramıştır. Üstüne düşen gölgeyi sıyırmayı Cenâb-ı Hakk nasîb eder inşaallah...

San'at ve târîh bakımından bu hüviyetini kaybetmiş veya perâkende, râbitasız pek az şey kalabilmiş şehirlerin kendisinden, canlı hayâtından medet umacak hâl kalmayınca, bütün

kuvvet, millî hüviyeti az da olsa göz önünde tutmak için, lûgat mânâsıyla kasdolunan müesseseye, müzelere başvurmak mecbûriyeti ortaya çıkmaktadır. Bunlar Türklerin mensûb olmadıkları ve daha eski medeniyetlerin san'at eserlerini göstermek bakımından da bir vâsıtaadır. Bu sözlerimizle onlardan beklenecek vazife de meydana çıkıyor: Eski hayâtı, eski san'atı, târihi müteselsil bir tarzda canlandırıp bugünün menşelerini ortaya koymak ve halkın yakından ve kolaylıkla temâs etmesini temin. Binâenaleyh müzelerden, aynı vazifeleri görmelerine rağmen, birbirlerine yan bakmayacak bir zihniyetle teselsülünü tebârüz ettirmeleri ve muhtelif devirlerde san'atı, yaşayışını aksettirmeleri istenecektir. Bugün ise herhâlde müzeyi yalnız kendi mevzûundan ibâret addetme temâyülü sezilmekte ve hattâ aynı devrin muhtelif şubeleri arasında bile oldukça gevşek bir birlik bulunmaktadır.

Müzelerimiz malzeme bakımından çok zengin olabilir; fakat bir kere kurulmuş şubelerin yekpâre, katılaştırılan bir seyir içinde kalmaları ve kendi çerçevelerine sıkı sıkı sarılmaları neticesinde, zenginliklerden tam istifâde edilememektedir. Fazla olarak etnoğrafya sâhasında da tasnif ve terkib noksanı da göze çarpmaktadır. Bu hususlarda mıntaka ve şehirlerin rekâbeti de mühimdir. Müzelerin yeni bir terkibe varabilmesi için tatbiki olmaya gayret etmekle berâber, biraz da mücerrette kalacak fikirlerimizi şöylece sıralayabiliriz:

A — Müzeleri nakıl vâsıtalarının ve yolların en müsâit olduğu ve olacağı sâhalara teksîf etmelidir. Topkapı ve Süleymâniye'deki Türk-İslâm eserleri kısmını bir kül olarak ziyâret etmek, bir sefere çıkmak kadar zordur. Eski Eserler Müzesi, Topkapı Sarayı bir dereceye kadar kolaydır. Süleymâniye'nin bir an evvel Sultan Ahmed'deki İbrâhim Paşa Sarayı'na naklolunmasını temin etmek lâzımdır.

B — Târihi binâlarda mümkün mertebe koleksiyon teşhîr edilmemesi lüzûmunu, tatbikatıyla müşâhede etmiş bulunuyoruz. Zâir, binâya baksa eşyâyı göremediği gibi, bunun aksi de vâridir. Meselâ kubbeler, duvarları sıvasız olan Topkapı Sarayı matbahlarında, o son derece nâzik ve ince Çin porselenleri gözler önünde silinmekte, kaybolmaktadır. Kezâlik hazîne eşyasının teşhîr edildiği Fâtih Köşkü'nün kendisi bizzat müzedir.

Burası ferah olduğundan eşyâ tam hüviyetiyle görülmektedir ama, binâ kaybolmaktadır. Kezâlik Çinili Köşk aynı mahzurları taşımaktadır. Biz meselâ bu iki binânın devrine yakın eşyâlarla bezenip müze - binâ olarak muhâfazasını bir teklif olarak arz ederiz. Belki bu sûretle fâsit bir dâire hâlinde sürüp gelen mahzurlar biraz olsun izâle edilmiş olur. Maddî imkânlar bugün, bu gâyenin tahkikine imkân vermese de, şehrin müstakbel inkişâfında, nazar-ı itibâra alınması lâzım olan bir keyfiyettir. Bu sebeple bu tarzda bir müstakbel hazırlığı lüzumlu gördüğümüzden en başa bu ciheti aldık.

C — Müzelerdeki Türk eserlerinin muhakkak sûrette yeni bir tasnife tâbi tutulması lâzımdır. Bu eserlerin fişleri, etiketleri yeniden tashih ve tanzim edilecektir. Her müzede vâkı olabilen bu hatâları Türk eserleri için afv buyurulsun, bizim irtikâb etmemiz çok acı olur. Bu hususta müze hâricinden de mütehasıslara başvurmak yerinde olacaktır.

D — Muhtelif yerlerde aynı cins eşyâyı ithivâ eden koleksiyonları, daha geniş, ferah ve müsâit yerlerde toplamak da çok lüzumludur ve faydalıdır; geniş bir tasnife tâbi tutularak, birinde noksan olanı diğerinden telâfi ederek daha ilmî bir çalışmaya ve terkibe müsâit bir zemin hazırlamak son derece mühimdir. Misâl olarak arz edebiliriz ki, Topkapı Sarayı, Türk - İslâm Eserleri ve Üniversite Kütüphânesi'nde mevcut baha biçilmez yazılar, kendi başlarına teker teker baştan sona bütün devirleri toplamaktadır. Biri daha eski devirleri, biri yeni zamanları ihtivâ edebilir. Bunların mezc ve tevhibi ilme geniş ufuklar açabilir.

E — En başta zikrettiğimiz târihi ve gayr-ı müsâit binâlar yerine, gündüz ziyâsı uygun, akşamı güzel tenvîr edilmiş ve rutûbeti ve harâreti ayarlı yeni tesislerin lâzım geldiğini bu izâhatla tebârüz ettirebildiğimizi zannederiz. Hem ziyâ hem rutûbet derecesi ve lüzumlu teshin yalnız zâir bakımından değil, eşyânın harap ve hattâ mahvolmaması bakımından son derece mühimdir. Müzelerimizde eşyânın korunması maâlesef hiç tatmîn edici değildir.

G — Mühim bir nokta da çok sıhhatli ilmî katalog ve rehberler tanzimidir. İhtisas sâhibi olmayan halk ve seyyah için umûmî hatları gösteren zengin ve câzip, işlemesi kolay ve

çok sıhhatli rehberler yanında, eserlerin tafsîlâtını, husûsiyetlerini gösteren kataloglar lâzımdır. Tabîi bunun için çok titiz davranmak, benlik iddialarından tecerrüt ile hakîkati anlayanlardan istifâde lâzımdır.

H — Bizce beynelmilel mübâdeleyi mümkün kılmak lâzımdır. Kimbilir, bizim, yegâne meziyetimiz toprak altından çıkmak olduğu için, kervana uyma gösterişi içinde, topladığımız taş eserlerin çiftlerini versek, mukâbilinde can ve kan ile bizi alâkadâr eden, ne eserlerimizi elde edebiliriz. Tahakkuku zamâna ihtiyâç gösteren, fakat bizi ferahlatacak olan bu cihet üzerinde durulmalıdır.

K — Etnografya, el san'atları, eski esnaf hayâtı, kahveler, ev içlerini gösteren sahnelerden mahrûmuz. Saraybosna'da dahi eski Türk yaşayışını, çarşısını, hanını, hamamını, ev hayâtını, câmi ve tekkeleri gösteren canlı sahnelerin bir eşi de bizim için her yerde lâzımdır.

Biz, açık havada hürriyet ve serbesti içinde olan canlı şehrin metrûkâtını kafeslere hapsedip, mecbûren ve kerhen müze ile iktifâ zarûretindeyiz. Duâmız kuşun kafesten kaçması ve eski hakîkati, Türk kültürü ile medeniyetini ihyâ etmesidir.

Bunun için ben, asırlarla bunu bekleyeceğim ve tahakkuku o zaman, içinde bulunacağım âlemden seyredeceğim inşâallah.

RUBÂÎ

Âteş dolu kâselerle mey sun sâkî;
Lutfeyle bırak gönül tutuşsun sâkî;
Ardımda ölüm, olur ya insanlık bu;
Sun! Belki bu son demidir, aşkın sâkî.

A. Vahab AKBAŞ

TÜRK MİLLETİ VE DİL*

Doç. Dr. Necmeddin HACİEMİNOĞLU

Efendim, bugünkü sohbetimizin konusu «Dilin Millet Olma Bakımından Ehemmiyeti» yâhut önemi. Dilin millet olma bakımından önemi üzerinde durmadan önce, dilin insan olma bakımından önemini ele almak gerekir. İnsan, hangi açıdan bakılırsa bakılsın diğer varlıklara ve canlılara göre yalnız dili itibâriyle, dile sâhip olması ile en üstün varlıktır, denebilir. Gerçi insanı târif eden filozoflar, fikir adamları, onu; aklı, zekâsı, sosyal bir hayat yaşaması ve yaratıcılığı ile, sonra da bir bakıma konuşma kabiliyetine sâhip oluşu ile hayvanlardan ayırırlar. Fakat bir dilci olarak benim görüşüme göre, insan = dil demek mümkündür. Çünkü medeniyetler, san'atlar, milletlerin hayâtı incelendiği zaman görülür ki, netice itibâriyle herşey insan zekâsına, insan zekâsı da dile dayanmakta, dile bağlı kalmaktadır. Dil denilen şey olmasaydı, insanı diğer canlılardan ayıran başka bir vasıf olmaması gerekirdi, olması mümkün değildi. Zekânın, duygunun, bilginin, inancın ve şahsiyetin en mühim ifâde vâsıtası, biricik âleti dildir. Dilin insan olma bakımından vazgeçilmez bir unsur olduğu söylendikten sonra, millete dönebiliriz.

Yeryüzünde insanlar, insan olduktan sonra millet olarak bölünmüşler, milletler hâlinde teşekkül etmişlerdir. O hâlde, insandan sonra gelen ikinci merhale millettir. Millet de târif edilirken çok çeşitli unsurlarla sınırlandırılmış olmakla berâ-

* 20 Mart 1979 Salı günü, Kubbealtı Cemiyeti konferans salonunda seminer olarak verilmiş, teyp bantından yazıya geçirilmiştir.

ber, benim kanâatime göre dil, bu unsurların birincisi olmalıdır. Gerçi soy birliği, târih birliği, dil birliği, ülkü birliği, din birliği, kültür birliği şeklinde daralıp genişletilecek unsurlarla târif edilmektedir ama, kanâatime göre sâdece. aynı dili konuşan, aynı dil ile düşünen, aynı dil ile yazan insanlar bir milleti teşkil ederler demek mümkündür. Tabîi aynı dil ile konuşan dediğimiz zaman buna aynı dil ile duyan ve düşüneni, aynı dil ile yazanı ilâve etmek zorundayız. Bu dilin, ne zamandan itibâren kendisine miras kaldığına, yâni ana dili olup olmadığına bakmak zorundayız. Yoksa bir cemiyet sonradan sun'î olarak yepyeni bir dile intibâk edebilir, yepyeni bir dil ile yazmaya, düşünmeye başlatılabilir. Ama bu şekilde öğretildiği taktirde de o dil sun'î, iğreti bir dil sayılır. Bizim bahsettiğimiz, millet ile dili eşit kabûl ettiğimiz dil unsuru, ne zaman başladığı bilinmeyecek kadar eski ve millet ile berâber ortaya çıkmış olan ana dildir. Dilin millet ile berâberliğini ve ayniliğini, unsurları ile anlatmak isterim.

Bir kere bir insanın hangi millete mensûb olduğunu, o milletin dilini bilmiyor ise, iddiâ ve isbât etmesi mümkün değildir. O milletin dilini bilmek, mektepte öğrenildiği ve öğretildiği şekilde bilmek mânâsına gelmemektedir. O dili bilmek, o dili duyup düşünmek mânâsına gelmektedir. Bu itibarla bir insanın kendi iddiâsı ne olursa olsun, konuştuğu dil milletin dili değilse, o millete mensûb olduğunu isbât etmesi güçtür. Çünkü biz, dili, sâdece günlük hayatta başkalarıyla anlaşmamızı sağlayacak bir vâsita zannederiz. Fakat üzerinde dikkatli düşündüğümüz zaman görürüz ki, millet kendisini dili ile ortaya koymaktadır. Milletin dili, «*üstûb-ı beyân ayniyle insan*» sözüyle anlatıldığı üzre, o milletin şahsiyetini, karakterini, dünyâ görüşünü ve diğer milletlerden farkını gösteren saf bir ayna gibidir.

Önce dilin, milletin dış hayatındaki yerinden ve öneminden bahsedelim. Târihe baktığımız zaman, şimdiye kadar 2000' den fazla dil bulunduğu tesbât edilmiştir. Bugün yaşayan kabîle dilleri de dâhil. Bu 2000'in üstündeki dilin hepsine sâhip olanlar, millet vasfı taşımamaktadırlar. Millet vasfı taşıyan; târihte olsun, günümüzde olsun, parmakla sayılacak kadar azdır. Biz onun için dilin insan veyâ cemiyet olmadaki önemi yerine, mil-

let olmadaki önemini ele alıyoruz. Yoksa basit bir anlaşma vâsıtası seviyesinde kalmış mahdut sayıdaki kelimelerle konuşulan bir dili, millet olmaya yeter görmüyoruz. Biz dil derken, o dil ile sâhibi bulunan milletin kendi düşüncesini, yaratıcılık kabiliyetini, karakterini ve mümeyyiz vasfını ortaya koyabilen vâsıtayı veyâ temel unsuru kabûl ediyoruz.

Önce, bir dil mevcut değil ise o millet de mevcut değildir hükmünü, misâlleriyle sunalım. Bugün mekteplerde, üniversitelerde eski diller, ölü diller; tetkik edilmekte, öğretilmekte ve okutulmaktadır. Sümerce, Hititçe, Akadça, Asurca gibi. Bu diller konuşulmuyor, yazılmıyor ve bu diller ile birşey yaratılmıyor. Acaba bu dilleri konuşan insanlar toptan ölmüşler midir? Bu mümkün görülüyor. Belli dilleri konuşan insanların, toptan yok olmaları muhtemel değildir. Ancak bu dili konuşan insanlar; millet vasfını kazanamadıkları için, onların dilleri kendilerini millet hâline yükseltemediği, getiremediği için terkedilmiştir. Dilleri terkedildiği için, o dili konuşan insanlar, başka insanların başka milletlerin içinde erimişler, kaybolmuşlar. Çünkü onların dili; kendilerine şahsiyet verecek, kendilerini eritmeyecek kadar kuvvetli değildir. Bu itibarla târihte mevcut dillere sâhip insanların, millet seviyesine ve haysiyetine kavuşmadan silindiklerini görüyoruz. İkincisi, târihten bu yana ayakta kalan belli, mahdut diller vardır. Bu dillere baktığımız zaman da görüyoruz ki, bu dilleri konuşan, bu dilin sâhibi olan millet sâdece kendi varlığı ve dili ile değil, vücûda getirdiği medeniyet ve yarattığı eserlerle de hayatta, ayakta kalabilmektedir, kalabilmiştir. Eğer Türkler'in, Araplar'ın, Çinliler'in, İranlılar'ın dilleri o milletleri ayakta tutacak seviyede olmasaydı yâhut o milletler o dilleri yaratacak kabiliyet ve zekâyâ sâhip olmasalardı kendileri ile dilleri arasındaki irtibat zâten kopmuş olacaktı. Bundan dolayı başlangıçtan sonsuzluğa kadar dilini kendisinden ayırmayan, diline sâhip olan, dilini unutmayan, dilini geliştiren bir millet mevcûd ise ancak onun yaşama hakkı var demektir.

Dil, milletin iç hayâtı bakımından ele alındığı zaman ise milliliği ortaya çıkmaktadır. Bu da dilin, dilden hareket etmek sûretiyle milletin karakterini gösterecek kadar ehemmiyetli ve temel unsur olduğunu gösterir.

Dilden hareket ettiğimiz zaman şunu müşâhede ediyoruz : Bir dildeki mücerret mefhumların adlandırılması, o dili konuşan milletin dünyâ görüşünü, zekâ seviyesini ve ruh derinliğini ortaya koymaktadır. Bir dildeki müşahhas kelimeler ise, o milletin hayâta bakış tarzını ve değer hükümlerini teşkil etmektedir. Bir dildeki fiillere bakıldığı zaman, o milletin yaşama felsefesinin ne olduğu anlaşılabilir. Bir dildeki taklidi kelimelere bakıldığı zaman, o milletin tabiatı nasıl yorumladığı, tabiata nasıl şahsiyet verdiği anlaşılabilir. Bir milletin dilindeki içtimâî hayatla, içtimâî yaşayışla ilgili kelimelere bakıldığı zaman, o milletin töresi, ahlâk yapısı ve mânevî inançlarının ne olduğu anlaşılabilir.

Bu itibarla çeşitli sâhaların ilim ve fikir adamları bir araya gelip bir milletin kendisini tanımadan dilini tetkik etse, o milletin karakter ve şahsiyetini kolayca anlarlar. Diğer açıdan yine çeşitli sâhalara mensup fikir ve ilim adamları bir milletin dili ile vücûda getirdiği fikrî, edebî eserleri tetkik ettikleri takdirde; o milletin büyüklüğünü, medenî seviyesini, yaratıcılık kabiliyetini ve kudretini tesbit etmiş olurlar.

Daha geniş misâl vermek gerektiği takdirde, şunu söyleyebiliriz : Farzedelim ki, Allah korusun, Türk Milleti yeryüzünden, hangi sebeple olursa olsun, silindi diyelim. Adı târihlerde kaldı diyelim. Ve târihlerde de fazla bilgi olmasın, Türk Milleti hakkında. Ancak Türk Milleti'nden kalan târihî bilgi dışında, bu milletin vücûda getirdiği san'at, edebiyat, fikir eserleri mevcûd olsun. Bu şartlara rağmen bir ilim ve fikir adamı hey'eti sekizinci asırdan günümüze kadar yazılmış olup kütüphaneleri dolduran kitapları tetkik ettiği takdirde, Türk Târihi'ni yeniden yazabilir. Türk Devleti'nin haritasını yeniden çizebilir. «Bu dil ile bu eserleri vücûda getiren insanlar, bu dil ile bu eserleri yaratan millet, olsa olsa şu şekilde devlet kurmuştur, şuraları fethetmiştir, şu kadar hâkimiyet sürmüştür» hükmüne rahatlıkla varabilir.

Türkçe'nin mantığı, mefhumlara verdiği mânâ, eşyâya uygun ve lâyük bulduğu sıfat ve ifâdesinin, cümle yapısının kat'iliği; onun akıncılığını, tevekkülünü, hareketliliğini, şerefine, itibârına, izzet-i nefesine düşkünlüğünü, inanca, mânevî değerlere ehemmiyet verdiğini, sâdece aklı ile değil gönlüyle de çok

hareket ettiğini, sâdece akılcı değil gönül ehli bir millet olduğunu, sâdece hareketli değil, sâdece hareket eden, akın yapan değil, düşünen bir millet olduğunu rahatlıkla anlayabilir.

Bu tip bir misâli, Ekrem Hakkı Bey huzûrunda, şimdi daha cesâretle söyleyeceğim. Osmanlı Devleti'ne âit yeryüzünde hiçbir bilgi kalmasa, sâdece adı kalsa Osmanlı Devleti'nin. Bir de Süleymânîye Câmii kalsa ayakta. Yeryüzünün san'attan, devletten, cemiyetten, insanlıktan anlayan ilim adamları toplansalar, Süleymânîye Câmii'ni iyice tedkik etseler demişimdir; Osmanlı Devleti'nin hudutlarını çizerler ve târihini yazabilirler. Bu eseri yapan bir devlet ve millet mutlak şu büyüklükte olabilirdi, derler. Bunu Osmanlı Devleti için söylemiştim. Bütün bu devletleri kuran Türk Milleti için de, Türk dilinden ve Türk diliyle vücûda getirilen eserlerden hareket edilerek, milletin târihini yazmak ve medeniyet seviyesini tesbît mümkündür.

Nitekim eski ölü diller mesâbesinde olan Lâtîn ve Grekçeye bakıldığı zaman, Lâtîn ırkının miras bıraktığı eserlerden, dünyâ görüşleri rahatlıkla çıkarılabilmektedir.

Bunu başka bir millete tatbîk edelim : Arapça'yı düşünelim; Kur'ân-ı Kerim gibi Allah kelâmını bu kadar güzel ifâde edebilen bir dile sâhip kavmin, büyük bir millet olduğu rahatlıkla tesbît edilebilir. Bu millettten hiçbir kimse kalmasa idi; o millet ki, târihi boyunca büyük felâketlere ve îstîlâlara uğramış, hâlâ yirmi ayrı devletçiğe bölünmüş, buna rağmen o milletin yeryüzünden silinmemesinin tek sebebi, yeryüzünden de silinemeyeceğinin de tek teminâtı Kur'ân-ı Kerim gibi bir ilâhî âbideyi ifâde etmiş olan Arapça'dır. Bu umûmî sözlerden sonra örnekler vermek istiyorum.

Türk Milleti'nin, kendi töresine aykırı bir içtimâî hayâta zorlanması hâlinde, töremizi müdâfaa etmek için dilimizden hareket etmemiz kâfîdir. Şimdi Türkiye'de Türk Milleti'nin âile yapısının ne olduğu münâkaşa edilmektedir. Ataerkil âile mi?, Anaerkil âile mi? diye. Türklerde âileler küçük âile miydi? büyük âile miydi? münâkaşaları vardır. Bir kere bu münâkaşaları yapanlar ve ortaya atanlar Türk milleti ile alâkası olmayan yabancı sosyologlardır. Bizim aydınlarımız ve fikir adamlarımız da onlara göre karar vermektedirler. Bizce Türk Mille-

tin'de âile; muhakkak ki ana, baba ve evlenmemiş çocuklardan ibârettir. Bunun başlıca delili, «izdivâc»a, Türkçe'de *evlenmek* denmesidir. «*Evlenmek*» ise; *ev sâhibi olmak*, *ayrı ev açmak* demektir. O hâlde Türk âilesinin esas yapısı, izdivaçtan sonra yeni bir yuva açmayı gerektirmektedir. İkincisi, Türkler'de erkek ile kız tarafının birbirine karşı durumlarının ne olduğu da, geline ve dâmâda verilen isimlerden anlaşılmaktadır. «*Gelin*» kelimesi, *gelmek* fiilindendir. O hâlde kız, kendi evinden kalkıp erkeğin evine gelmektedir. «*Güveyi*» kelimesinin aslı *küdegü*'dür. *Küdegü* kelimesi de; *koruyucu*, *muhâfaza edici*, *himâye edici* mânâsınadır. O hâlde erkeğin birinci vazifesi gelini korumak, himâye etmek, muhâfaza etmek ve herşeyini tekeffül etmektir. Bu üç örnek; «*evlenmek*», «*gelin*», «*küdegü*» kelimeleri Türk Milleti'nin âile yapısını, kadına ve erkeğe münâsip gördüğü işi ve vazifeyi ifâde etmektedir.

Başka sâhalardaki kelimeleri de araştıralım. Türklerde, Eski Türkçe'den beri düşünmek kelimesi yok iken, bu mânâya gelen kelime «*samak*»tır. «*Samak*» aynı zamanda *saymak* mânâsınadır, yâni *hesap yapmak* mânâsınadır. Samak ve saymak... O hâlde Türkler düşünmek ile hesap yapmayı, sayı saymayı bir tutmaktadır. Bu samak kelimesinden sonra «*sakinmak*» kelimesi türetilmiştir. «*Sakinmak*» da *düşünmek* demektir. Tam bildiğimiz düşünmek demektir. «*Sen benim hakkımda ne sakınıyorsun?*» «*Hakkımda ne düşünüyorsun?*» demektir. Bu *sakinmak* kelimesi sonradan iki mânâ almıştır. Bu mânâlardan biri: «*Korkmak ve çekinmek*»tir. O hâlde Türk Milleti, insanların korkması ve çekinmesinin ancak düşünmekle mümkün olacağını, ancak düşünen insanların korkacağını ve çekineceğini kabûl etmiştir. Düşünmeyen insan korkmayacağı, çekinmeyeceği için korkmak mefhûmunu «*sakinmak*» fiili ile ifâde etmektedir. «*Ben Allah'tan sakınırım*» derken, «*Allah'tan çekinirim*, *korkarım*» mânâsına. Yâni «*Ben Allâh'ı düşünürüm*, *düşündüğüm için de*, *anladığım için de çekinirim*» mânâsına. Sakınmanın ikinci mânâsı, sonradan ilâve edilen mânâsı: «*kıskanmaktır*». Bir sevdiğini, bir yakını başkalarından kıskanmak. O hâlde kıskanmak içinde, düşünmek şartı vardır. Düşünmeyen kişi, kıskanmak durumunda kalmayacaktır. Bu da Türk Milleti'nin önce akıl ile hareket ettiğini, ancak aklın

varlığı sâyesinde mes'ûliyetlerin doğduğunu kabûl ettiğinin işâretidir. Türk Milleti'nin daha sonra bu kelime yerine bulduğu ikinci kelime, «*düşünmek*»tir. Sakınmak kelimesi mânâ değişikliğine uğradıktan sonra bu boşluğu düşünmek kelimesi ile doldurmuştur. Düşünmek, «*düşmek*» fiilindendir. Düşmek : *Varmak, inmek ve üzerine düşmek* tâbirinde olduğu gibi *yönelmek, dikkat etmek* mânâsına gelmektedir. Bununla genişletilmiş «*düşünmek*» şekli dönüşlülük ifâde ettiği için insanın, ferdin kendi üstüne düşmesi demektir. Kendi kendine dönmesi demektir. O hâlde düşünmek faâliyetini bu rûhî çalışmayı Türk Milleti ferdin kendisiyle başbaşa kalıp kendi içine dönüp kendisiyle hesaplaşması tarzında yorumlamıştır. Nitekim rûhî fonksiyon olarak da düşünmek ancak bu şekilde mümkündür. *Fert tek başına kalıp kendisi ile hesaplaştığı takdirde düşünmüş sayılır.* Başka kelimelere geçelim.

Göz kelimesi «Göz» kelimesinin Türkçe'de ilk şekli *kömek*'tir. «*Yanmak*» mânâsıyla «*görmek*» mânâsı aynı kökten gelmektedir. *Yanmak*; parlaklık ifâde eder, *parlamak* demektir. Bu kökten isim olan *köz* de; hem *ateş* mânâsınadır, hem de *görme organı olan göz* mânâsınadır. O hâlde görme organı olan göz ateşe benzetilmiştir. Bu iki türlü yorumlanabilir : Göz, insana bakıldığı zaman ilk dikkati çekecek en parlak organ oluşu itibâriyle böyle adlandırılmıştır denilebilir. İkincisi, göz, ateşe kadar hayatta veyâ insan hayâtında ehemmiyetli görülmüş olabilir. Birinci yorum bence daha uygundur. Demek ki Türk Milleti insandaki görme organını ateş gibi, alev gibi parlak ve tesirli bir organ saymıştır, saymaktadır. Gene sâhamızı değiştirelim.

Ordu kelimesi «*Ordu*», Türk Milleti'nin *askere* verdiği isim. «*Ordu*» kelimesi aslında *şehir* mânâsına gelmektedir. O hâlde Türk Milleti ancak ordu sâyesinde yerleşebiliyor ve yükselebiliyor düşüncesinden hareket ederek, ordu ismini askere uygun bulmuştur. Ordu kelimesi asker mânâsına gelmeden önce «*sü*» kelimesi vardı *asker* mânâsına gelen. «*Sü*» kelimesinin Türkçe olmadığı, Çince olduğu iddiâ edilmektedir. Bu da muhtemeldir. Bundan dolayı «*sü*» kelimesi çok kısa zamanda yerini ordu kelimesine bırakmıştır. Ordu kelimesi şehir mânâsına gelmesi bakımından Türk Devleti'nin hayâtında askerin asıl vazifesinin

ne olduğunu göstermektedir. Bu örnekleri genişletmek mümkündür. Yalnız bir fiili daha örnek vereceğim.

Yazmak fiili : «Yazmak» Türkçe'de asıl itibâriyle *yaymak*, *genişletmek* demektir. *Bitirmek* fiili vardır, *yazmak* mânâsına. O kelime de fazla yaşamamıştır, onun da Türkçe olmama ihtimâli vardır. Yabancı asıllı olduğu için kendi karakterine uygun görmeyip onu terketmiş, asıl karakterine uygununu seçmiştir. *Yazmak*; *genişletmek*, *yaymak* mânâsındadır. *Yazı* kelimesi; hem bildiğimiz *imlâ* mânâsında, hem de *düzlük*, *ova* mânâsındadır. O hâlde Türk Milleti yazı yazma ile bir şey yazmayı, bir fikri bir duyguyu hem genişletmek şeklinde hem de kendi dışındakine yaymak şeklinde yorumlamıştır. Nitekim konuştuğumuz şey daha az yayılır, yazdığımız şey daha çok yayılır. Yazının, birşey yazmanın, fikri veyâ duyguyu yazmanın insan ve millet hayâtında genişlemek ve yayılmak mânâsına geldiğini idrâk etmiş, böyle yorumlamış, böyle adlandırmıştır. Kelimenin Arapça karşılığı *imlâ* kelimesi ise; *doldurmak* mânâsındadır. Demek ki Araplar bir defteri veyâ kâğıdı yazıyla doldurmak fikrinden, tamamlamak fikrinden hareket etmişlerdir. Türkler aksine dağıtmak, yaymak, genişletmek fikrinden hareket etmişlerdir. Bu misâlleri başka milletlerin aynı mefhumlara verdikleri isimlerle karşılaştırırsanız, milletin asıl karakteri daha iyi anlaşılacaktır. O misâller yerine, cümle yapısı üzerinde durmak istiyorum.

Türkçe cümleyi biliyorsunuz: *Fâil-mef'ul-fiil*. Cümlenin ana unsuru olan şey, en sonda. Cümlenin ana unsuru olan şeyin en sonda olması, cümlenin düşünülerek değerlerine göre sıralanması demektir. Hüküm, cümle bitmeden anlaşılmasın dıyedir. «Dövdü Ahmed Mehmed'i» dediğimiz zaman, önce dövdü'yü duyuyorsunuz, hemen bir kanâat sâhibi oluyorsunuz. Fakat sonra gelenler sizin kanâatınızı değiştirebilir, değiştiriyor. Ama Türkçe'nin yapısında «Ahmed Mehmed'i» sebebi de söyleyecek, «şunun için dövdü». Dövdü hükmünü iştmeden önce, daha evvel siz ona hazırlanıyorsunuz. O zaman ilk duyduğunuz intibâ ile yanlış bir kanâate sâhip olmuyor, hükmü tasvib ediyor veyâ etmiyorsunuz. Ama kanâatımız tam teşekkül ediyor.

Gene Türkçe'de eşyâlar içinde, varlıklar ve canlılar içinde, *erkeklik - dişilik ayrımı yoktur*. Demek ki Türk Milleti, daha

dilinin teşekkül ettiği ilk devirlerden beri cansızlara ve eşyâya erkeklik izâfe edilemeyeceğini idrâk etmiştir. Aslında dişilik - erkeklik öğrenmeyi ve tasnifi kolaylaştırdığı için, buna lüzum görmeyecek kadar ayırım yapabildiğini göstermektedir. Gene Türkçe'de başka dillerden farklı olarak *cem'iler, çokluklar sıfat ile uyuşmamaktadır*. Uyuşmamasının sebebi, mantığa aykırı iş yapılmak istenmediğindendir. Sıfatlar ve isimler, ayrıca sıfat geçici olduğu için, isimle mutâbakatının doğru olmadığı fikrinden hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bu da Türk Milleti'nin dili teşekkül ederken eşyâ, hâdise ve kelimeler arasındaki râbitanın nasıl olması gerektiğine karar verdiğini gösterir. Te-sâdüfle değil, mantığı ile bunu ayırdığını gösterir. Türk dili pek az dilde görüldüğü şekilde *eklemeli dillerdendir*. Ve gene pek az dilde görüldüğü şekilde kökü değişmeyen, kökü sâbit kalan dillerdendir. Dilde kökün sâbit kalması, kelimelerin devamlılığının kaybolmamasını sağladığı gibi milletin esas unsura, temel unsura çok daha fazla ehemmiyet verdiğini göstermektedir. Esas unsuru kökte görmüş olmasındadır. *Kökler sâbit kalmıştır*, ekler devamlı değişmiştir. Sürekli ekler yâni yapıcı ekler de değişmiştir, zamanla geçici ekler de, çekim ekleri de değişmiştir, fakat kök sâbit kalmıştır. Bu şunu göstermektedir : *Esas olan köktür, ilk ortaya çıkan nesnedir, ondan sonrakiler değişebilir, gelişebilir; esas, asıl aslâ değişmez ve değişmemesi gerekir*. Fiil çekimlerimiz çok değişmiştir, belli zamanlar için târihin her devrinde farklı kelimeler kullanılmıştır ama, kök sâbit kalmıştır. Gelmek fiili için gelmek kökü dâimâ sâbittir ama geleceğim yerine, geleceksin yerine; geliser denmiştir, gelgey denmiştir, gelesi denmiştir, gelecek denmiştir, fakat kök sâbit kalmıştır. Bu da aslın ve kökün ne kadar sâbit tutulduğu ve buna ne kadar ehemmiyet verildiğinin bir ifâdesidir. Ayrıca *Türkçe çok sayıda ek alabileceği için genişlemesi, zenginleşmesi hudutsuz denecek kadar ufuklara açık demektir*. Bu da Türk Milleti'nin karakteri ile mukâyese edildiği takdirde onun genişleme, büyüme, atılımlar yapma karakterine uygun görülmektedir. Bir noktadan etrâfa doğru yayılma, karakterine uygun gelmekte ve düşünülmektedir. Bunların bir kısmı, söylediğim misâllerin bir kısmı tabîi yorumdur, ama müşahhas olarak verdiğim misâller yorumun ötesinde gerçeği isbât edecek

kadar açıktır. Türkçeyi bu vasıfları ile ele aldığımız zaman, milletimizin târih boyunca vardığı zirvelerle ve ulaştığı hudutlarla ne kadar paralel olduğunu görmekteyiz.

Türk Milleti, Türk diliyle yazılmış en büyük eserlerini; en kuvvetli devleti kurduğu zaman vücûda getirmiştir, en geniş topraklara sâhip olduğu zaman vücûda getirmiştir, en iyi cemiyet nizâmını tesis ettiği zaman vücûda getirmiştir. Deminki mişâlimi bu açıdan anlatmak istiyorum. Türk Milleti'nin yükselme, duraklama, gerileme devrini veyâ Osmanlı Devleti'nin kurulma, yükselme, gerileme ve çöküş devrini târihler yazmadı diyelim, târih yok. 1071'den veyâ Türklerin müslümanlığı kabûl ettiği târihten 1979'a kadar gelelim. Vücûda getirdiği eserlerin hacmi, mikdârı, eserlerin kalitesi, eserlerin genişliği incelendiği zaman, devletimiz nerede zirvede ise; o zirvede eser sayısının çokluğu, eserlerin derinliği, eserlerin kuvvetliliği, orijinallliği görülecektir. Nerede devlet ve cemiyet olarak düşüş var ise; o devirdeki eserlerin cılızlığı, taklitçiliği, seviyesizliği görülür. Bu seviyesizlik ve cılızlık sâdece fikrin ve düşüncenin zayıflığından değil, dilin de zayıflığından anlaşılmaktadır. 200.000 kelime ile yazı yazarken 3.000 kelime ile yazı yazar hâle gelinmesi, 5.000 kelime ile konuşurken, konuşan aydınlar, ilim adamları yetiştirmişken 200 kelimeyle konuşan devlet adamlarının çıkmış olmaları dilin millet ve fert hayâtına ne kadar paralel olduğunu ve onun nasıl aynasını teşkil ettiğini göstermektedir.

Şu an, Türk cemiyetinin nasıl bir manzara arzettiğini anlamak için; yabancı devletleri diyelim, yabancı milletleri diyelim, Türkiye hakkında istihbârâtı olmayan, istihbârât almayan milletleri düşünelim. Günümüzün bir kesitini teşkil edecek şekilde tiyatro eserini, romanını, fikir eserini, ilim eserini, gazetesini alıp incelemesi, Türk cemiyeti hakkında bir dosya rapor hazırlanması için kâfidir. Bu eserlerdeki mefhum karışıklıkları, kelimelerin cılızlıkları, kelimelerin tekrârı, beş mefhum yerine bir kelimenin kullanılması, bir mefhum yerine bâzan üç kelimenin kullanılması; kullananların ve kullananları yetiştiren cemiyetin ilmi, içtimâî, iktisâdî ve siyâsî seviyesi hakkında bir dosya rapor hazırlanması için kâfidir. Akıllı devletler, akıllı milletler, tahmîn ediyorum Türkiye'nin bugünü hakkındaki raporu, buradan hareket ederek hazırlamaktadır.

Dilin insan kaderiyle değil, millet kaderiyle ne kadar alakalı olduğuna dâir de bir yabancı misâl verip, sohbetimi bitirmek istiyorum. II. Dünyâ Harbi sırasında Almanların pilotsuz uçakları, V₂'ler ve V₁'ler, İngiltere'yi, Londra'yı tehdit ettiği zaman, İngiliz Genel Kurmayı, Almanlar'ın kullandıkları şifreleri ve o pilotsuz uçakların nasıl yapılıp nasıl işletildiğini tesbit etmek için üniversite profesörlerine mürâcaat etmiştir. Üniversitenin dil profesörleri, İngilizce profesörleri ve diğer Almanca, Lâtince, Farsızca gibi dillerin profesörlerine mürâcaat etmiştir. Devletin en yüksek mevkiindeki kişilerle, başbakan dâhil, toplantı yapmışlardır ve milletlerin dilinden ve dil mantığından hareket ederek, Alman milletinin dilinden hareket ederek, karakterinden hareket ederek, nasıl bir şifre yapabileceğini, nasıl bir şifre yapması gerektiğini tesbit etmişler ve Alman pilotların şifresini Alman milletinin karakteri ile dili arasındaki münâsebetten çıkarmışlardır. Ben İngiltere'de iken bu film televizyonda gösterilmiş, benim bulunduğum şehirde gösterilmemişti. Gösterildiği şehire misâfir gittiğimde, misâfir gittiğim ev sâhibi «Böyle bir film gösterildi. II. Dünyâ Harbi'nde İngilizlerin, Alman şifresini nasıl çözdüklerine dâir bir film gösterildi, seyrettin mi?» dedi. Hayır dedim, bizim vilâyette gösterilmedi. O, bütün teferruatıyla anlattı, hayretler ve dehşet içinde kaldım. Millet ile dil arasındaki münâsebate, zâten inanıyordum. Bu beni daha çok inandırdı. İkincisi de bir devletin sorumluları böyle bir durumda, dil hocalarına mürâcaat etmek gerektiğini bilecek kadar bilgi sâhibidirler ve uyanıktırlar. Buna çok gıpta ettim. Gıpta edişimin ikinci sebebi de, böyle bir durumda devletini ve milletini tehlikede görünce ne gayretli, ne kadar çok, ne kadar güvenilir ilim adamlarının mevcût oluşu idi. Bu hazin netice Türkiye ile, Türkiye'nin durumu ile mukâyese edince ortaya çıktı. Bizde dilin ehemmiyetini bilen devlet adamını nasıl bulacaksınız? Dilin ehemmiyetini bilen devlet adamını buldunuz, kendisini şifreleri çözmek üzere seferber edecek ve başbakan kadar sırlara sâhip olduğu, vâkıf olduğu hâlde, kraliçe kadar sırlara sâhip olduğu hâlde bundan endişe edilmeyecek, güvenilir ilim adamını nasıl bulacaksınız? Alman dili ile Alman milletinin karakterini tıpa tıp nasıl uyuşturduğunu, şimdiki Türkçemizden hareket ederek

nasıl sağlayacaksınız? Çünkü şu konuşulan ve yazılan Türkçe'nin, Türk Milleti'nin hakiki vasıf ve yapısı ile alâkası kalmamıştır. Temenni etmem ama, bir savaşta belki bu bizim lehimize olacaktır, Türk Milleti'nin dilinden hareketle tanımaya kalkışanları yanıltacaktır. Türk Milleti'nin asıl karakteri şudur, şu kelimeleri şifre yapması lâzım derken, bizim karakterimizle alâkası kalmayan bu dili kullanacağımız için düşman belki hatâ edecektir. Böyle bir faydası olabilir. Ben sohbetimi burada bitiriyorum. Beni dinlediğiniz için, aslında kuru bir konudur, size teşekkür ederim. Bu konuşmayı temin ettiği için, bu fırsatı verdiği için Kubbealtı Cemiyeti'ne teşekkür ederim.

Sualler — Cevaplar

Sual

(Türk dilinin, yabancı kelimeler alma bakımından durumu nedir? Meselâ; İngilizce yabancı kelimelere açık bir dil, Arapça ise, bildiğim kadarıyla, kapalı bir dil. Türk dilinin bu yönden karakteri nedir?)

Cevap,

Efendim, Türk dili yabancı eklere ve unsurlara kapalı, fakat yabancı kelimelere açık bir dildir. Yabancı cümle şekillerine, ifâde şekillerine büyük ölçüde kapalı, fakat yabancı kelimeler yanında, yabancı klişe ifâdelere, yabancı kâidelere açık bir dildir. Ancak yabancı kelimelere ve tâbirlere açık olmakla berâber o dil ve o kelimeleri kendisine uydurup, kendi dil yapısına benzetip yabancılığını hissettirmeyecek kadar da şahsiyet sâhibi, yontucu, düzeltici, ıslah edici bir yapıya sâhiptir. Bütün yabancı kelimeleri, Türk Milleti kendi dilinin ana esasları hizâsına sokmuştur. Türk Milleti'nden kopmuş müstesna münevverler dışında, millet, aldığı kelimeyi kendi kelimesi saymış, üvey evlât muâmelesi yapmamış, kendi hâlis kelimesine uyguladığı dil kânûnunu, yâni ses değişikliği kânûnunu, ses uyumu kânûnunu, istediği eki getirme kânûnunu aynen uygulamıştır. Böylece yabancı kelime alma bakımından musâmahalı fakat, yabancı kelimeyi yabancı olarak muhâfaza etme-

yip kendisine tıpatıp benzetmesi bakımından da sindirici, hazmedici bir yapıya sâhiptir. Türkçe'nin, Türkçe'deki fiillerin pek çoğu, yabancı asıllı isimlerden Türkçe eklerle yapılmıştır. Türkçe'deki kelimelerin pek çoğu, yabancı asıllı köke Türkçe ek getirilerek türkçeleştirilmiştir. Bu bakımdan türkçeleştirme hâdisesi, başka dillere göre, Türkçe'de çok fazladır. Dille alâkası olmayan kişiler, hele bu öztürkçecilik hastalığı olmasaydı, hangi kelimenin Türkçe olmadığını farkedemezlerdi. Bu kadar paralellik ve berâberlik sağlanmıştır. Türkçe'de fiil yapan -la, -le eki vardır, çok işlek bir ektir. Türkçe'de birleşik fiil yapan etmek, yapmak, kılmak fiilleri vardır. Bu eklerle, bu fiillerle yapılan kelimelere baktığımız zaman çok büyük bir kısmının yabancı menşe'li olduğunu fakat, sizin bunu farkedemediğinizi anlarsınız. Bu kâideye maâlesef Batı dillerinden gelen kelimeler uymamaktadır. Bunun da sebebi, o kelimeleri Türkçe'ye sokanların artık Türk mantığını da, Türk düşünce sistemini de kaybetmiş olmalarıdır. Ameliyat kelimesi Arapça asıllıdır. Türk bunu almış, ameliyat etmek demiştir, türkçeleşmiştir. Ameliyatın karşılığı nedir? Fransızca operasyon. Operasyon kelimesi girmiş, bunun sonuna bir ek ve kelime getiremiyorsunuz. O yabancılığını devâm ettiriyor. Onu alan Türk mantığından Türk düşünce sisteminden mahrûm olduğu için kelimeyi almış, dilin içinde yabancı olarak kalıyor. Hâlbuki Türkçe aldığı kelimeyi mutlaka kendine benzetiyor ve işletiyor idi. Batı dillerine henüz bu uygulanamamıştır. Geldi ise de, kullanılıyor ise de son derece ters kullanılmaktadır. Bu da alanların mantığından dolaydır. Bu mantık son zamanda o kadar ters işlemektedir ki, son günlerde yeni bir tâbir duydum: Birisi anlatıyormuş, Türkçe'de kullanılan ziyâfet vermek kelimesindeki gibi, konser vermek kelimesi var, yemek vermek kelimesi var, son zamanlarda bâzı kişiler mevlid okutmak yerine mevlid vermek tâbirini kullanmaya başlamışlar. İşte diyor, «ölümünün kırkinci gününde mevlid verdik». Bu, dil mantığımızın yabancı tesirlerle ne kadar bozulduğunu gösteriyor. Bunun böyle kullanılış sebebi, bu hatalı kullanılış sebebi, Avrupa dillerinden geçen otobüs almak, vapur almak; yâni vapura binmek yerine vapur almak, otobüse binmek yerine otobüs almak şeklindeki ters kullanış nasıl hastalık olarak bize geçmiş ise, artık rastgele

isim yerine rastgele fiil kullanmak hastalığı kendi tâbirlerimize de girmeye başlamıştır. Bu itibarla böyle bir bozulma artık, dilin kabahatı değil, milletin kabahatı değil, dil ve milletle alâkasını kesmiş mahdut kişilerin kabahatıdır.

Sual

(Yabancı kelimeleri kolaylıkla dilimize almamızın milli karakterimizle bir alâkası var mıdır?)

Cevap

Evet, milli karakterimiz bakımından Türk Milleti'nin büyük bir zâfı vardır. Türk Milleti bakımından düşünürsek zâfımızla meziyetimiz aynı şeydir. Meziyetimiz bâzen zâf olarak ortaya çıkmaktadır, zâfımız bâzan meziyet olarak ortaya çıkmaktadır. Türk Milleti mutaassıp karakterli, mutaassıp yapılı millet değil, müsâmahalı bir millettir, içine kapanık değil dışa açık bir millettir. Dışa açık olduğu için ve taassup sâhibi olmadığı için beğendiğini, hoşuna giden yabancı şeyleri almakta tereddüd etmemektedir. Geniş ufukludur. Bu geniş ufukluluğu milli karakteri bozmadığı müddetçe, milli karakterine zarar vermediği müddetçe bir meziyettir. Dünyâya açık, tıpkı Hz. Peygamber'in «*İlim mü'minin kaybettiği eşyâ gibidir, nerde bulsa alır*» emri gibi, Türk Milleti beğendiği, hoşuna gittiği şeyi almakta tereddüd etmemiştir, bu bir meziyetidir. Bu meziyet, millet değil de onun bâzı fertleri ve idârecileri zayıf olduğu zaman, zâf haline gelmektedir. Tıpkı merhametliliğinin, affediciliğinin büyük meziyet olduğu hâlde devlet zâfa düşünce bu meziyetlerin bizim aleyhimize işlemesi ve bir zaaf olarak ortaya çıkması gibi. Sınıfta talebelerime de söylerim, çocuklara da söylerim, «Efendim İstanbul'u fethetmişiz, almışız, Rumları niye kesmemişiz, Patrikhâne'yi niye kapatmamışız, Onlara kendi dinlerinde serbest olduğunu niye söylemişiz?» diyorlar. Bende diyorum ki, ben gene İstanbul'u fethetmiş gibi, edecek çapta Atina'yı fethetsem, Paris'i fethetsem 400 sene sonra Fâtih'i niye öyle yapmadı diye tenkid edip zararlı gördüğüm hâlde gene, Fâtih gibi davranırdım. Bu meziyetimi, bu karakterimi değiştirmem ama, öyle zebun duruma düşmemenin gay-

retini gösteririm. Merhametli millet merhametliliğini devâm ettirecek, âdil yapılı millet âdillliğini devâm ettirecek, bundan dolayı zâfa uğradiysa dahi karakterini değiştirmeyecektir. Türk Milleti'nin zâfıyla karakteri dâimâ aynıdır. Kuvvetli iken meziyettir, zayıf düşünce şikâyet ederiz, «Keşke böyle olmasaydı» diye. Bu da müsâmahalılığının, geniş ufukluluğunun dışı açıklığının neticesidir, şu anda zâftır.

Sual

(Daha önce, başka dillerden Türkçe'ye kelimeler alışımızda, başka kavimleri, milletleri idâre edici, hâkim millet oluşumuzun tesîri var mıdır?)

Cevap

Evet, işte kendine güveninin fazla oluşundan biraz da. Başkasını nasıl olsa idâre ediyor, gurur mes'elesi yapmıyor, onda gördüğü şeyi almayı. Nasıl olsa benim idâremdedir düşünce-sinin hâkim olması mümkündür.

Sual

(Bir yerde okumuştum. Bir İngiliz yazar lisanları, yapısına ve gramerine göre tasnif ediyor ve Türkçe'yi grubunda tek lisan olarak gösteriyor ve bâzı istisnâlara işâret ediyordu. Yazar, her lisânın işleyişiyle, yapısıyla o milletin karakteri arasında bâzı bağlar vardır, diyordu. Türkçe'nin çok mantıklı bir dil olduğunu, sanki yüzlerce lisan âliminin birleştirip geliştirdiği bir şey olduğunu söylüyordu. Ancak, yazısında milletlerin karakteriyle dil arasında bir bağ kurmamış. Acaba bu hususta ne dersiniz?)

Cevap

Evet, şimdi o yazar, İngiliz yazarı öyle söylemiştir hakikaten. Türkçe Ural - Altay dil âilesindendir. Ural - Altay dil âilesi içinde millet dili, kültür dili, yaşayan dil olarak hakikaten sâdece Türkçe vardır. Târihin derinliklerine gittiğimiz zaman aynı koldan gelen, aynı vasıfta pek çok dil mevcuttur, fakat

bunların hiçbirisi Türkçe gibi hayâtını devâm ettirememiş, Türkçe gibi eser vücûda getirememiştir, doğrudur. Bugün eklemeli diller olması, işte erkeklik - dişilik 'mefhûmu bulunmaması gibi belli vasıflarda tek büyük dil denmeye lâayık Türkçe'dir. Bu doğrudur. İkincisi Türk dilinin çok mantikî oluşunun sebebi, Türklerin karakteriyle berâber, yaşadıkları coğrafi çevrenin ve târihî hâdiselerin tesiri olduğunu zannediyorum. Çünkü tabiattaki bütün hâdiseler bizim dışımızdadır, kontrolumuzun dışındadır. Tabiat karşısında ayakta durabilmek için tabiatın mantığına uymak lâzımdır, ona zıt gitmemek paralel gitmek lâzımdır. Bu sebeple Türkler mantikî hareket etmeye alışmışlardır ve bu da dillerine aksetmiş olabilir. Tabii bütün bunlar yorumdur, ama istisnâsızlığı ve matematik kâidelere bağlı oluşu muhakkak ki milletin karakteri ile alâkalıdır. Bu koldan çıkan Tunguzca, Mançuca, Moğolca, sonra sonra şimdiki... Kore dili, Fince, Macarca gibi diller dâhil hiçbirisi Türkçe'nin gösterdiği yükselişi, vardığı noktayı bulamamıştır.

Sual

Sâdeleştirme hareketlerini devletlerin bir büyüklük devrinde sonra tabii ölçüde olarak küçülmelerinin neticesi sayabilir miyiz, yâhut da tabii bir ihtiyaç, bir tekâmül olarak değerlendirilir miyiz?)

Cevap

Evet, şimdi sâdeleştirme hareketi Türkçe bakımından XIX. asırda başlamıştır. XIX. asırda başlamış olmasının içtimai değişiklikle alâkası vardır. Yâni gazetenin, matbaanın, matbû kitabın ortaya çıkmış olması, daha çok şeylerin yazılıp basılması ve daha geniş kitlelere daha çabuk ulaştırılması ve herkesin anlaması gerektiği fikriyle izâh edilir, içtimai bakımdan. İkincisi de devlet ile milletin anlaşamaz hâle gelişleriyle izâh edilir, yâni devlet ile millet dil bakımından, kelime bakımından değil, dünyâ görüşü bakımından uzlaşamaz hâle gelmiş olmasıyla izâh edilebilir bence. Bu da zâf alâmetidir. Bu itibarla Türkçe'deki sâdeleşme hareketi devlette zâf başladığı andan itibaren hissedilmiştir. Ancak o zaman başlamış, sâdeleşme ha-

reketi tadında kaldığı için, 1908'den sonra 1932'ye kadar diyelim, tadında kaldığı için Türk Milleti ve Türk münevveri ifâde kabiliyetinden birşey kaybetmemiştir. Bunun en canlı örneği, en son büyük, dev şâirimiz Yahyâ Kemâl'i ele alalım. Yahyâ Kemâl XVI. asırda gelse bir Bâkî olurdu. XX. asırda gelmiş bir Yahya Kemâl olmuş. XVI. asırda Bâkî neyse XX. asırda Yahyâ Kemâl odur. Demek ki, sâdeleştirme hareketi ölçüyü aşmadığı taktirde Türk Milleti'nin ifâde kabiliyetine tesir etmemiş. Ölçüyü aşması cemiyetin ve devletin zâfının ölçüyü aştığını göstermektedir. Nitekim XIX. asırdan XX. asıra kadar imparatorluğumuz ve devletimiz gittikçe zayıflamış, zayıflamış ama, millet bir İstiklal Harbi yapacak, kazanacak kadar varlığını muhâfaza ettiğini isbât etmiştir. Allah korusun, aynı tehlike ile şimdi karşı karşıya gelinse 1918 - 1922 yılları arasındaki İstiklal Savaşı çapında bir İstiklal savaşı verebileceğimize inanabilir miyiz? İnanmak isteriz tabîi. Temennî ederiz de, bunun bile endişesini taşıyoruz bugün. O bakımdan o sâdeleşme devirlerinde dahî millet ve devlet son yıllardaki kadar zâfa uğramamıştır. Ama bir zâf neticesi olduğu muhakkak.

Sual

(Üniversitelerimizdeki yabancı dille eğitimin Türkçe'mize tesiri nedir?)

Cevap

Efendim, ben bu konuda daha evvel burada bir sohbet konuşması yapmıştım. Yabancı dile karşı hastalık derecesindeki zâfın da sebebi cemiyetin zayıflık ve zâf içinde olmasının âlametidir, hattâ delilidir. Türk Milleti dilini hakikaten unutmakta, terk etmektedir. Türk Milleti'nin son hastalığı, yabancı dil hastalığıdır. Bu böyle devâm ederse Türkçe manavlarda ve çarşamba pazarında, salı pazarında konuşulan dil derekesine düşecektir. Yâni, bu kötümser bir yorum değil, gerçeklere uygun bir yorumdur. Yapanların hedefi de budur. Ancak ben şunu temennî ederim, hâlâ ediyorum, Türkçe bu şekilde bozulup, fakirleştirilip soysuzlaştırılacağı yerde Yahyâ Kemâl'in,

Reşat Nuri'nin vardığı noktada olduğu gibi muhâfaza edilip herkese İngilizce öğretilseydi bundan daha iyiydi. Çünkü günün birinde mutlakâ Türk Milleti, o yabancı dilden vazgeçip kendi diline dönecekti. Kendi diline döndüğü zaman da Yahyâ Kemâl'in, Reşat Nuri'nin Türkçesini bulacaktı, Peyami Safa'nın Türkçesini bulacaktı. Ben onu, o şekli, yâni devletin Türkçe okuma yazmayı, yasak edip herkesi İngilizce okuyup yazmayı mecbûr etmesini Türkçe'nin bugünkü şekilde bozulmuş olmasına tercih ederdim. Günün birinde Millet mutlakâ bu akıl dışı yoldan dönecekti, «Ben yabancı dille, İngilizce konuşmam, yazmam» diyecekti. Döndüğü zaman sapsağlam bir Türkçe bulacaktı. Şimdi hem Türkçe bir taraftan bozuluyor, fakirleştiriliyor, hem de bir taraftan yabancı dil vazgeçilmez bir hayat unsuru, vazgeçilmez bir hayâtî vâsita kabûl ediliyor. Bu, fâcianın katmerli olduğunu gösteriyor. İnşâallah kısa zamanda herkesin akli başına gelir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi İngilizce öğretime başladığı zaman, buna itiraz edenlere o devrin Rektörünün verdiği cevap şudur: «Ne diye bu kadar endişe ediyorsunuz, ısrar ediyorsunuz? Elli yıl sonra zâten ne Türkçe kalacaktır, ne de Türk Milleti diye bir millet kalacaktır». Durum maâlesef böyledir. Kimse henüz bunun idrâki içinde değildir. Ama elbette akli selim haykıracak ve uyanacaktır. Bunu ümid ediyoruz. Yabancı dille ilgili burada daha evvel konferans verdiğim için, inşâallah yazılı metni vardır, tekrar etmek istemiyorum. Bu iş bizim için o kadar büyük derttir ki, ben yabancı dil aleyhine konuşmuşumdur ve çok mübâlâğalı bulunmuştur. Çok müfrid bulunmuştur. Benimle aynı görüşte olan kişiler benim yabancı dile karşı tavrımı çok aşırı bulmuşlardır. Ben de itiraz etmişimdir, bu aşırılığımın sebebi yabancı dil hastalarına olan öfkemin tepkisidir demişimdir, ben bu kadar aşırı gidiyorum ki bir orta yola, mâkul yola gelinsin demişimdir. İnşâallah mâkul yola gelinir.

Sual

(Türkçemizin bugünkü hâle getirilişinde bir kasıt da var mıdır?)

Cevap

Şimdi hâdiseyi değerlendirelim, kasıt olup olmadığını düşünelim. Yâni kasıt olmuş veyâ olmamış neticeyi değiştirmez. Türk dili yıkılıyor, Türk dili unutturuluyor, Türk dili soysuzlaştırılıp basitleştirilip eritiliyor. Hâdis budur. Bunu yapanlar kasıtlı yapmış, kasıtlı yapmamış bizim için mühim değildir. Onun için biz bu fakirleşmeyi, bu soysuzlaşmayı, bu erimeyi durdurmakla vazifeliyiz. Kasıtlı veyâ kasıtsızlığı hükmü verildikten sonra târîh cezâlandıracaktır onları. Onun için biz arkasında kasıt aramaktan ziyâde hâdisenin kendisini değerlendiriyoruz. Farzedelim ki, çok iyi niyetle yapılıyor, olabilir. Çok aşırı milliyetçilikle yapılıyor, «Benim dilimde hiçbir yabancı kelime bulunmasın» yâni bir dil ırkçılığı yapılıyor diyelim; ama, netice Türkçe'nin yıkılması Türkçe'nin dağılması, erimesidir.. O hâlde biz bu hareketle mücâdele ediyoruz, mücâdele edeceğiz. Niyeti hiç bizi ilgilendirmez. Kasıtlı da olabilir çok iyi niyetle de olabilir. Doktor annesini iyi niyetle ameliyat yapıp öldürürse mahkemeye çekerler. Yâni annesidir filân diye düşünmezler. Yanlış tedâvi uyguladıysa, annesini öldürdüyse, hesap sorar mahkeme. Niyeti mühim değildir. Bu bakımdan biz hareketi ve bu yolu şiddetle tenkid ediyoruz ve önlemeye çalışıyoruz.

Sual

(Hocam, kasıtlı olduğu da açık!... Çünkü Batı menşe'li kelimelere cephe alınmıyor, sâdece Doğu menşe'li kelimelere cephe alıyorlar...)

Cevap

Tabîi, yâni söylemek istediğim bu hareketi önlemek için kasıtlı olduğunu isbât etmek gerekmez. Bunu söylemek istiyorum. O bize birşey kazandırmaz. Hareket bizâtihi kötüdür, yanlıştır, o bakımdan söylüyorum.

Bir konferansta, hep söylerim, konferansçı «Birşey soracak olan var mı?» demiş. Dinleyicilerden biri: «Saat kaç?» diye sormuş. Onun için size öyle bir sual sordurmadan, ben teşekkür edip saatin de sekize geldiğini söyleyeyim.

SÂLİH HAYRÎ (AYAŞLI TÜRK HAYRÎ) VE ESERİ : HAYRÂBÂD

Necat BİRİNCİ

Hayâtı

XIX. yüzyıl Türk şâiri olan Sâlih Hayri, «Türk Hayri» adıyla da tanınır. Ziyâ Paşa ve Şinâsi ile aynı nesilden olan, doğum târihini tesbît edemediğimiz şâirin hayâtı hakkında ilk bilgiyi Fatin Efendi'nin şuarâ tezkiresinde buluruz¹. Ayaş'ta doğmuştur. Genç yaşta İstanbul'a gelmiş, Hocapaşa semtinde bir yazıcı dükkânı açmıştır. Hayâtı hakkında Fatin Efendi'nin söylediklerini, şâirin eserlerinden aldığı örneklerle zenginleştiren İbnülemin Mahmut Kemâl İnal bu yazıcı dükkânının, devrin istidatlı gençlerinin toplanıp edebiyat sohbeti yaptıkları bir yer olduğunu yazıyor².

Sâlih Hayri 1256 (= 1840) senesinde tahaffuzhâne (karantina dâiresi) kâtibi oldu. 1261 (= 1845)'deki bir sûr-ı hümayûnda da hâcegânlık rütbesine nâil olmuştur. Bütün memûriyet hayâtını karantina dâiresi kâtibi olarak geçiren şâir, mesleğinde hiçbir ilerleme kaydedemez. Yusuf Kâmil Paşa'ya sunduğu bir kasîdenin

On dokuz yıl bulaşıklıkla karantinde kalıp
mısraî bu durumu açık bir şekilde belirtiyor.

¹ Tezkire-i Hâtimetü'l-eş'âr. 1271, s. 90.

² Son Asır Türk Şâirleri, İstanbul 1937, s. 600 - 605.

Ayni şiirde Sâlih Hayri,

**Şuradan nakl-i maâşım la halâs et kulunu
Ya tekâüdlük ile eyle çerâğ u hürrem**

diyerek ya memûriyetinin başka bir yere naklini, ya da emekliliğini ister. Bu sıkıntılı ve gayrimemnun memûriyet hayatı onun bâzı şiirlerinde sâbit fikir hâlinindedir. Bilhassa devrin ileri gelen yöneticilerine takdim ettiği manzûmelerinde bu durum geniş yer tutar. Yine Yusuf Kâmil Paşa'ya sunduğu bir başka kasidesinde Sâlih Hayri'nin çalıştığı yerde huzur içinde olmadığını, memûriyeti değiştirilerek meclis-i mâliyyeye âzâ edilmesini veyâ evkaf idâresinde çalıştırılmasını, bu da olmazsa, «her ne mümkünse» yapılmasını, yeter ki kendisinin karantina dâiresinden alınmasını ısrarla ister :

**Dâverâ çâker-i dîrînine himmet yok mu
Yoksa kullanmağa bir vechile niyyet yok mu
Yalıda hâlimi arzetmeğe fırsat bulamam
Dâmen-i devletini öpmeğe nevbet yok mu
Boş durup böyle oturmaktan ise beyhûde
İstikametle devâm etmeğe hizmet yok mu
Etseniz meclis-i mâliyyeye âzâ ne olur
Hayri'de gayriye nisbetle liyâkat yok mu
Dahi evkafça icrâ olacak iş var imiş
Hâsılı her ne münâsibse delâlet yok mu**

Bu ricâlara rağmen Sâlih Hayri'nin elde edebileceği ikbâl, bütün benliği ile devrin yöneticilerine bağlanmış olmasına nazaran, ancak karantina kâtipliği olmuştur. Başka bir vazîfeye nakli veyâ bulunduğu memûriyette terfii söz konusu olmamıştır. Emeklilik isteğinin gerçekleşmiş olduğunu da Ziyâ Paşa'nın «Zafernâme»indeki «Hayri dahî bir işe yaramadığı hâlde beş bin kuruş tekâüdiye maâşı ile hânesinde ikâmetle duâ-yı vâci-bül-edâ-yı cenâb-ı sadr-ı âli-kadre muvâzibet etmekte iken» şeklinde olan ifâdeden anlıyoruz.

Ziyâ Paşa'nın «şâir-i köhne-edâ» dediği, Yusuf Kâmil Paşa konağının müdâvimlerinden ve Âli Paşa'nın müntesiplerinden Sâlih Hayri, o devirde Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ve Ali Suâvi'nin meydana getirdiği «başkaldırma edebiyâtı»nın dışında ve hattâ karşında, idâre ve daha doğrusu Âli Paşa safında yer al-

mıştır. Bu karşı oluş, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa ve Ali Suâvi'nin Paris'e kaçışlarına,

Küskünüz biz vükelâya diyerek bâzı sefih

Savuşup Paris'e birbirine oldu dñnbâl

Yaptı târih bir eksikli firâriler için

Be meded kaçtı Suâvî vñ Ziyâ Bey'le Kemâl

târihini düşürecek kadar ileridir.

Şinâsi de Sâlih Hayri'nin nefretinden kurtulamamış, ikbal yolunu kendisine açmalarını istediği devrin yöneticilerine hitâben, Şâir Evlenmesi muharririne sağlanan imkâna karşı duyduğu kıskançlığı

Vâsıta oldu Şinâsi gibi bir merdûde

mısrâi ile ifâde etmiştir.

Ziyâ Paşa Sâlih Hayri'nin bu tavrından dolayı «Zafernâme»sini onun adı ile tahmis etmiş ve Âli Paşa'yı, onun ağzıyla alaycı bir şekilde methetmiş, zaman zaman sert hicivlerle yermiştir. Bu hareket Ziyâ Paşa'nın hem Âli Paşa'dan, hem de Sâlih Hayri'den intikam aldığını gösterir.

İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, Sâlih Hayri'nin, bir yandan Nâmık Kemâl ve arkadaşları arasındaki münâsebeti en iyi şekilde göstermesi, diğer yandan, onun Âli Paşa'ya olan bağlılığını anlatması bakımından önemli olan şu bilgiyi, Dâhiliye nezâreti evrak müdürü Ali Haydar Bey'den naklen verir :

«Bir gün Tasvir-i Efkâr matbaasına gittim. Şinâsi Efendi, Kemâl Bey, Hayri Efendi ile diğer birkaç zâtı orada buldum. O günlerde «Nice âkilde cinnet var»³ meâlinde bir gazel

- 3 Âlemde akıllı kişinin nedreti vardır
En âkili nâsın yine bir cinneti vardır
Âkil ana derler ki cihanda yaşamaktan
Olmaz mütelevviz ki bilir minneti vardır.
İnsan ana derler ki derûnunda riyâsız
Hem millet ü hem devletin gayreti vardır
Hâkim ana derler ki adâlet ile dâim
Mahkûmunun âsâyişine himmeti vardır
Hasretkeş-i âlemdir o millet ki cihanda
Başında adâlet gibi bir devleti vardır
Dünyâ evini beklemem ammâ ki ne çâre
İnsan olanın anda biraz hizmeti vardır
Leyl'ya akıl bahsini etmek ne hatâdır
Mecnûn gibi dîvâne ile ülfeti vardır

söylemiştim. Kemâl Bey, Hayri Efendi'ye hitâben «Ali Haydar Bey'in bir gazeli var, okusun da nazîre söyle», demesiyle gazel okundu. Hayri Efendi, bu gazetenin Âli Paşa'ya târiz maksadıyla tanzim olunduğuna zâhib olarak söylenmeğe başladı, söz uzadı. Hayri Efendi, Kemâl Bey'e «Âli Paşa efendimiz hakkında söz söylemek senin haddin değildir» dediğinden müşâfehe münâzaaya tahavvül etti. «Durunuz, hocaya mürâcaat edelim, dâvâyı faslettirelim.» dedim. Şinâsi Efendi — mûtâdı vechile hafif hafif gülerек — «Dâvâyı nasıl fasledeyim? Biri (Kemâl) muannid ve serkeş, diğeri (Hayri) mutabasbıs ve mütezellil!» dedi.»

Burada Sâlih Hayri'nin her ne kadar Şinâsi, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa gurubu ile münâsebet hâlinde olduğu görülüyorsa da, o çevrenin kendisine karşı nasıl bir tavır aldığı da âşikârdır. Onun Âli Paşa'ya olan bağlılığının hiç affedilmediği açıktır. Belki de bundan dolayı 1877 yılında İstanbul'da vefât eden bu Türk şâiri tamâmiyle unutulmuştur.

Ömrünün son yıllarını meflûç geçiren Ayaşlı Türk Hayri'nin oldukça fazla şiiri olduğunu Fatin Efendi söylemektedir. Şâirin bâzı şiirlerini kitabına alan Mahmut Kemâl İnal, Fatin Efendi'nin söylediklerini tekrarlarlarken, bu şiirlerin bir divanda toplanmamış olduğunu da belirtir. Şiirlerinin bütünü elde edemediğimiz için haklarında fazla bilgi vermemize imkân yoktur. Ancak bu konuda bir örnek olmak üzere, devrinin bir nevi tenkîdi kabûl edilebilecek olan, aşağıdaki şiiri alıyoruz :

**Hak söze herze diyen ehl-i dalâlet gibidir
Herze-gûyâna cezâ mahz-ı inâyet gibidir**

**Terbiye etmelidir bâzı müdâhin köpeği
Haddini bilmeze had urma adâlet gibidir**

**Bu cihân âdeme bir âyine-i ibrettir
Gâfil-i bî-basara perde-i zulmet gibidir**

**Ey kaba-pûş-ı gurûr, aç gözünü, kör olma
Görmeyen kendini mahrûm-ı basîret gibidir**

**Etmeyen nîk ü bed-i âlemi fark u temyîz
Âdilim derse de Köroğlu'na nisbet gibidir**

Üniformayla nümâyîşler eder nev-cânân
Levhelerde görülen resm ü kıyâfet gibidir

Bir takım rütbe alan nâfile nev-reste civân
Geçse bir maslahatın başına sûret gibidir

Mûcib-i feyz imiş ifrât-ı tabasbus şimdi
Uhde-i millete öğrenmesi zimmet gibidir

Ne evâmîr, ne nevâhi, ne namâz ü ne niyâz
Asrımız sâye-i şâhânede cennet gibidir

Rast-gûyân-ı zamâne şuarâdır ancak
Hak bu kim her biri bir nüsha-i hikmet gibidir

Kalbi çirkâb-ı garezen kışının pâk gerek
Ah kim şimdi bu haslet de hamâkat gibidir

Hakk-ı nân ü nemeği Hayri gözetmek gerek
Acı söz söyleme, bakkala kabahat gibidir

Bir kuru nâna teşekkür ederiz bulsak eğer
Şükr-i nîmet dahi mevlâya ibâdet gibidir.

HAYRÂBÂD

Sâlih Hayrî'nin üzerinde asıl duracağımız eseri, manzum olarak kaleme aldığı 1853 - 1856 Kırım Savaşı târihi, Hayrâbâd adlı eseridir. Eski edebiyâtımızın tek bir savaş veyâ savaşlar silsilesini anlatan mesnevîleri olan gazâvatnâme geleneğinin son halkalarından birini teşkil eden bu eserin yazma nüshalarında «Hayrâbâd» ismi yanında «Târih-i Kırım», «Zafernâme», «Kırım Zafernâmesi», «Manzûme-i Sivastopol Târihi» gibi isimler de kayıtlıdır. Ancak şâir, metnin içinde, eserinin ismini şu beyitle tespit ediyor :

Eyledim bir eser-i nev inşâd
Nâmına dense n'ola Hayrâbâd

Gazâ kelimesinin mânâsı din uğruna yapılan savaş demektir. Din düşmanlarına karşı kazanılan zafer mânâsı da taşır. Gazve ve cihâd da bu mânâdadır. Türk edebiyâtında fetihlerden bahseden eserlere fetihnâme, tek bir gazâyı konu edinen

eserlere gazânâme, ard arda yapılan savaşları tasvîr eden manzûmelere de gazâvatnâme denir. Bu son iki tip eserin bir adı da Zafernâme»dir.

Türk edebiyâtında fetihnâme, gazânâme veya zafernâme adını taşıyan edebî metinler, kroniklerle birlikte Osmanlı târihini aydınlatmaları bakımından ehemmiyet taşırlar. Sâlih Hayri'nin eseri de XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun başından geçen en büyük savaşı, Kırım Savaşı'nı konu edinir. Eser 1852'de Rus elçisi Mençikof'un İstanbul'a gelmesinden 1856 Islâhat fermânına kadar olan devreyi anlatır. Şâir, Balkanlar, Kırım ve Kars cephelerindeki savaşların en küçük ayrıntılarını vermekle kalmaz, eserde, savaş müddetince Osmanlı askerî ve siyâsî harekâtının arka plânı, devrin yöneticileri arasındaki rekâbet, Avrupa parlamentolarında Kırım savaşı hakkındaki tartışmalar, Yunan isyânı geniş şekilde akis bulur. Hayrâbâd'ın değerini arttıran diğer bir husus, yakın târihimizin önemli bir hâdisesi olan Kırım muhârebesi hakkında yerli muharrirlerce yazılmış ilk eser olmasıdır⁴.

Biz eserin târih açısından ehemmiyeti üzerinde durmayacağız. Esâsen bu bizim salâhiyetimiz dışındadır. Ancak bu savaşı anlatan eserler arasında ehemmiyetli bir yer tutan Fevzi Kurdoğlu'nun 1927 yılında neşrettiği **1853 - 1855 Türk - Rus Harbi ve Kırım Seferi** adlı eserin, Sâlih Hayri'nin manzûmesinin âdetâ nesre çevrilmiş bir şekli olduğunu söylemeden geçemiyeceği, ayrıca «100. Yıldönümü Münâsebetiyle 1855 Kars Zaferi, İstanbul - 1955, 232 s.» adlı eserinde Fahrettin Kırzioğlu da bu eserden geniş şekilde faydalanmış ve birçok bölümünü iktibâs etmiştir.

Bu iki örnek Hayrâbâd'ın bu sâhada ne derecede ehemmiyetli bir kaynak teşkil ettiğini gösterir kanâatindeyiz.

Kırım Savaşı'nı konu alan tek eser Sâlih Hayri'ninki değildir. Millî bir heyecan uyandıran ve zaferle nihâyetlenen bu savaş edebiyâtımızda geniş bir şekilde akis bulmuştur. Bu konuda yazılan eserler arasında Yusuf Hâlis Efendi'nin «**Şehnâme-i Osmânî**»si önemli bir yer tutar⁵. Bu savaş üzerine müs-

4 Vakit. nr. 2640, 10 Mart 1883.

5 İbnülemin Mahmut Kemâl İnal. **Son Asır Türk Şâirleri**. İst. s. 524-527.

takil ve manzum eser yazarlardan biri de Trabzonlu Rızâî mahlâslı şâirdir. Hakkında bilgi edinemediğimiz sanatkârın eseri «Manzûme-i Sivastopol» 1286 (= 1869)'da İstanbul'da basılmıştır. Mesnevî tarzında kaleme alınan ve arada bâzı gazelleri de ihtivâ eden eser Hayrâbâd'dan sonra bu konuda yazılmış en hacimli manzûmedir. Bunlardan ayrı olarak muhtelif halk şâirlerince yazılmış çeşitli destanlar vardır. Âşık Selîmî'nin Rus Destanı, Eflâkî'nin Şuregel Destanı, Karşı İbrâhim Baba'nın 72 Kars Destanı, Gülzârî'nin Destanı-ı Sivastopol'u, Muhsîn, Bezmî ve Ravzî'nin aynı konuda yazdığı destanlar bunların başlıcalarıdır⁶. Râzî mahlâslı bir şâirin 48 kıt'alık «Şeyh Şâmil Destanı»nı da⁷, muhtelif kıt'alarında, Kırım Savaşı konu edinildiğinden, bu sâhada yazılan destanlar arasında zikredebiliriz⁸.

Zafernâmeler her ne kadar târihî vekâyîi konu ediniyorlarsa da onlar şekilleri itibâriyle edebî eserler cümlesinden addedilirler. Şâirler bu kabil eserlerde târihî hakîkati çoğu zaman edebî dilin imkânları içinde verirler ve bunu yaparken cereyân eden hâdiselere aynen bağlı kalmayabilirler. Çünkü onların eserleri bir yanı ile târih addedileceği gibi bir yanı ile de edebî hüviyet taşırlar.

Sâlih Hayri eserini yazarken tuttuğu yolu bizzat kendisi bize şu şekilde anlatmaktadır:

Galibiyet nerede olmuş ise
Bu seferde ne vukû bulmuş ise
Sıhhati vechile tahkik ettim
Bildğim şeylere tatbîk ettim
Mâ-hüve'l-vâkîi ettim inşâ
Gitmedim semt-i hilâfa asla
Her mevâddı sırasıyla tenmîk
Eyledim seyf-i kalemle tefrik

6 Kemâl Zeki Gencosmanoğlu, Türk Destanları, İstanbul - 1972, s. 696.

7 Ömer Faruk Akün, Eski Bir Şeyh Şâmil Destanı, Atsız Armağanı, İstanbul - 1976, s. 17-59.

8 Kırım Savaşının Kars cephesi ile ilgili safhasını inceleyen Fahrettin Kırzioğlu, Kars zaferinin edebiyâtımızdaki izleri üzerinde kısa da olsa durmuştur: 100. yıldönümü dolayısıyla 1855 Kars Zaferi, İstanbul - 1955, s. 208-228.

Nüshaları

Hayrâbâd'ın İstanbul kütüphânelerinde yedi yazma nüshasını bulduk. Bunlar arasında müellif nüshasını tesbît etmek mümkün olmadı. Millet kütüphânesindeki nüsha müellif tarafından tashih edilmiştir. Bir de İ.Ü. İbnülemin kitapları bölümündeki 3166 numarada kayıtlı olan nüshanın sonundaki, Paris antlaşmasından sonra Avrupa ve bilhassa Osmanlı devletinin durumunu anlatan yedi varaklık bölümün, şâirin el yazısı ile olduğunu İbnülemin Mahmut Kemâl'den öğreniyoruz. Bu ilâve kısım bir de İ.Ü. Türkçe yazmalar bölümü 1938 numarada kayıtlı nüshada vardır. Süleymâniye kütüphânesi, Bağdatlı Vehbî Efendi bölümündeki nüsha Seyyid İbrâhim Efendi hatırladır.

Nüshaların bulunduğu kütüphâneler, kayıt numaraları ve varak adetleri aşağıdaki gibidir :

1. İ.Ü. Türkçe yazmalar bölümü, nr. 501, 89 varak.
2. İ.Ü. Türkçe yazmalar bölümü, nr. 1938, 143 varak.
3. İ.Ü. Türkçe yazmalar bölümü, nr. 2420, 99 varak.
4. İ.Ü. Türkçe yazmalar bölümü, nr. 9608, 104 varak.
5. İ.Ü. İbnülemin kitapları, nr. 3166, 126 varak.
6. Millet kütüphânesi, Manzum eser bölümü, nr. 1330, 99 varak.
7. Süleymâniye kütüphânesi, Bağdatlı Vehbî Efendi bölümü, nr. 1118, 123 varak.

Hayrâbâd'ın bu yazma nüshalarından ayrı olarak, devrinin önemli edebî mecmûalarından biri olan ve Nâmık Kemâl ile Abdülhak Hâmid gibi san'atkârların da eserlerinin görüldüğü **Hazine-i Evrak** mecmûasında, ikinci ciltten itibaren, aralıksız olarak 15 sayı süren ve mecmûanın tatili ile yarım kalan bir neşri vardır. Yarım kalmış olmasına rağmen bu neşir devrinde alâka ile karşılanmıştır. Vakit gazetesinde imzâsız olarak çıkan bir yazı, eseri sâdece övgü ile karşılamaz, onun devrin yüksek mekteplerinin son sınıf öğrencilerince okunması gerektiğini de yazar⁹.

9 Kırım muhârebesine dâir henüz bir târîh görülmemiş iken bu târihçeyi sıkıntı vermeyen kavâfiye mutâbık ve evrâk-ı resmiyyeye muvâfık bir manzûme şeklinde «**Hazine-i Evrâk**» nâm risâle-i edebiyede okumaktayız. Bunda vüzerâ-yı saltanat-ı seniyyeden ekserisinin terceme-i hâline dahî dest-res olunacağı anlaşılmaktadır.

Eski edebiyâtımızın gazâvatnâme geleneği içinde mütalâa ettiğimiz Hayrâbâd, takribî dört bin beyti ile nev'inin hacimli eserleri arasındadır. Fâilâtün (feilâtün)/feilâtün/feilin vezni ile yazılmıştır. Vezninin basitliğine rağmen eserde pek çok aruz hatâları görülür. Bunlar yer yer şâirin acemiliğine bağlanabileceği gibi, çoğu da bâzı kelimelerin, bizzat üzerinde konuşulan konu ile birlikte gelmesinden ileri gelir. Bunlar arasında yer adları, yerli ve yabancı şahıs isimleri, çeşitli harp malzemeleri ve meslekî deyimler önemli yer tutar. Şâir bu tip kelimelerin birçoğunu vezne uydurmak için değiştirmek zorunda kalmıştır. Prut-Purut, İsmâil-Simâil, Rusyalı-Rûsiyyelü, Prusya-Purusıyye hâline gelmiştir. Bu örnekleri artırmak mümkündür.

Sâlih Hayri, ele aldığı mevzûun nesrin imkânları ile yazılmasının daha uygun olacağını idrâki içindedir. Fakat o şiirin daha tesirli olacağını da düşünür :

**Gerçi nesren dahi tanzîm olunur
Zât-ı şâhâneye takdîm olunur
Var bu manzûmede başka hâlet
Muhtasarca bilinir keyfiyyet**

Hayrâbâd devrine göre son derece sâde bir dille yazılmıştır. Bu dil bilhassa hâdiselerin hikâye edilisinde canlılık kazanır.

Bu manzum Kırım târîhini merhum Hayri Efendi'ye yakıştırmak güç oluyor. Fevkalâde selâset-i tab'a ancak bu eseriyle mâlik olduğunu isbât ediyor. Sadr-ı Âli Paşa merhum tarafından vukû bulan muâvenet-i mâneviye istismâm olunuyor. Zîrâ ekseri cihet pek parlak düşmüştür.

**Bir iki zâta edip va'd-i nukûd
Gördü kim almağa cür'et mefkûd
Çalışıp haylice Hüsrev Pâşâ
İşe sûret verecekti gûyâ**

gibi külfetten âzâde sözler ile güzel nükteler, keyfiyetler meşdûd oluyor. Böyle ciddi ve cümle için mûcib-i intibâh olacak âsârın intişârını dâimâ arzu edenlerdenim. Bu Kırım târihinin devâm-ı neşrini her hâlde talep ve arzû ederim. Mekâtib-i âliyemizin müntehâ sınıflar şâkirdânı için bunlardan birer tâne edinilmesini tavsiye eylerim.

Hazîne-i Evrak böyle güzel ve işe yarar şeyleri derc eder ise dâimâ makbul ve müteber olacağı tabiidir». (Vakit, nr. 2640, 10 Mart 1883).

Eserde pek çok örneğini gördüğümüz bir harp harekâtını anlatan aşağıdaki parça şâirin dili zorlamadan ve kolaylıkla kullandığını gösteriyor :

Vidin'in karşısına bir miktar
 Adaya asker olundu imrar
 Toplar irsâl olarak pey-der-pey
 Geçti sal vâsıtasıyla her şey
 Kol kumandanı Simâil Pâşâ
 Kalafat'a geçerek dikti livâ
 O civarda bulunan moskovlu
 İstemişlerse de gelmek karşı
 Hâsılı olamayıp tâb-âver
 Karayova'ya firâr eylediler

Dil, savaş sahnelerinde daha da canlı hâle gelir. Her biri ayrı bir davranışı anlatan kısa cümleler, ifâdeye bir hareketlilik kazandırır. Rusların Sinop baskınını anlatan bölümde genç bir denizcinin kahramanlığını tasvîr eden aşağıdaki parça bunu açıkça göstermektedir :

Giresunlu idi hem Abdullah
 Eylesin sa'yını meşkûr Allah
 Yaptığı tavk-ı beşerden birûn
 Hizmeti, gayreti hadden efzûn
 Cansiperâne büyük bir ikdâm
 Dahi diğerlerine bi'l-ibrâm
 Ansızın gülle düşüp sağ koluna
 Aldı mehtâbı o anda soluna
 Memesi üstüne düştü misket
 Yine ol hâl ile etti gayret
 Çekti birkaç kişi top başından
 Sâhile çıktı o hâlette iken
 Merhem-i sabrı vurup yâresine
 Kimseye baktırmayıp çâresine
 Sonra Tersâne'ye buldukta vusûl
 Oldu hakkında nevâziş mebzûl

Sâlih Hayri, yukarıda görüldüğü gibi, savaşın içinden bir kişiyi seçip, onu tablo hâline getirmesi yanında, geniş muhârebe tasvirleri de çizer. Eser bu tip tablolarla doludur.

Bütün bunların yanında şâir çeşitli konular hakkında kendi fikirlerini de söylemekten geri kalmaz. Ordu, idâre, zâbitânın asker üzerindeki nüfuzu, askerde ve bilhassa zâbitlerde bulunması gereken meziyetler fikir yürüttüğü sâhaları teşkil eder. Zaman zaman batıya açılmamızın sosyal bünyemizde yaptığı tahribât da onun fikir kadrosunda yer alır :

Aşırı yüz verip efrence
Uğradı devlet ü millet rence
Sığmayan beldelere ne ki var
Serseri, sâbıkah, sahtekâr
Tutup İstanbul'u hep bî-pervâ
Ecnebî etti ihâta hayfâ
Ne tezâkir ne tefahhus ne suâl
Tard u te'bîdleri emr-i muhâl
Âdet-i belde vü kanun ü nizâm
Dinlemez olsa da farazâ ifhâm

Bunlar, daha sonra Ahmed Mithat Efendi ile edebiyâtımızda işlenmeye başlanacak olan bir problemin ilk ifâdeleri gibidirler.

Hulâsa olarak, Hayrâbâd sâdece bir savaşın basit bir târihi değildir. O, borç para ile savaşmak zorunda kalan bir imparatorluğun, bütün devlet erkânı ile bir idârenin, yöneticilerin ihtiras ve kıskançlıklarının, kahramanlık ve korkaklıkların, ilk defâ İstanbul'da ve bâzı sâhil şehirlerimizde misafir edilen büyük bir yabancı ordunun yarattığı sosyal problemlerin, dış münâsebetlerin, iç isyanların, savaşın yarattığı hamiyet duygusu ile orduya servetler bağışlayan serdar hanımları ile günlük nafakasını hibe etmekten çekinmeyen hamalların, kısaca bir devrin manzum romanıdır.

CENAB ŞEHABEDDİN'İN AVRUPA MEKTUPLARI

Zeynep ULUANT

Servet-i Fünun edebiyâtının en mühim temsilcilerinden olan Cenab Şehabeddin, nazımda olduğu kadar nesirde de başarılı örnekler vermiş bir san'atkârdır. Fakat günümüzde daha çok şâir tarafıyla tanınmış ve şiir tarzındaki eserlerinin hemen hepsi yeni yazıya çevrilerek edebiyâtımıza kazandırılmıştır. Hâl böyle iken onun epeyce bir yekûn tutan mensur eserleri her türlü incelemeden mahrum kalmıştır. İşte «Avrupa Mektupları» da bu tâlihsizliğe uğrayan eserlerden sâdece biridir ve Cenab Şehabeddin'in 1917 - 1918 yılları arasında Tasvîr-i Efkâr gazetesi adına çıktığı Avrupa seyahatinde kaleme aldığı gezi notlarından meydana gelmiştir. Bu notlar gazetede yayınlandıktan bir müddet sonra umûmi arzu üzerine yazar tarafından kitap haline getirilmiştir.

Birinci Dünyâ Savaşı'nın en hareketli senelerinde yapılan bu yolculuk «Batıya açılan pencere» diyebileceğimiz Servet-i Fünun mensuplarının tanınmış simâsı Cenab Şehabeddin'in ve aynı zamanda edebiyâtımızdaki bir zümrenin husûsiyetlerini gözler önüne sermesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Eser yirmiiki mektuptan müteşekkil olup, seyahatte şu yol tâkib edilmiştir : Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Almanya, Avusturya. Yazar Avusturya ve Macaristan'a gidiş esnâsında kısaca temâs etmiş, bu ülkeleri asıl dönüş sırasında uzun uzadıya anlatmıştır. Transit geçtiği Çekoslovakya'dan ise mektubunun birinde bahsetmiştir.

Her mektupta en fazla iki şehir, çeşitli husûsiyetleriyle anlatılmıştır. Fakat bâzı büyük şehirlere birden fazla mektupta yer verildiği de görülmektedir.

Almanya bölümünde sâdece coğrafi husûsiyetlere değil ilim ve san'at dallarına göre de bir tasnif yapılmıştır. «*Almanya'da sanâyi-i nefîse, Almanya'da zirâat*» gibi. O yıllarda girdiğimiz Birinci Dünyâ Savaşı'nda Almanya'nın müttefikimiz olduğu düşünülürse yazarın davranışı normal sayılabilir. Zâten Almanya, eserde en fazla yer alan ülkedir.

Mektuplarda intibâlar ve müşâhedelerle berâber, Cenab Şehabeddin kendi fikirlerine de epeyce yer vermiştir. Üslûb san'atkârâne, teşbihler ustalıklıdır. Yer yer serpiştirilen nükteler ve ironik unsurlar eserin okunuşunu daha da zevkli kılmaktadır. Millî ve hamâsî duygular, sırasında okşanmakta, fakat bu, yapılan mukâyeselerde Türkler aleyhine verilen hükümlere bir mânî teşkil etmemektedir.

Yazarın gördüğü yerler hakkındaki müşâhede ve intibâlarını şöylece gözden geçirebiliriz :

BULGARİSTAN - SOFYA : Seyahat ettiği trenin penceresinden Bulgar köy ve köylülerini gördüğü zaman yazarın ilk intibâı bunların Türk köy ve köylülerıyla olan benzerliğidir. Şaşkınlıkla zikrettiği bu müşâhede kısa bir manzara tasviri ile noktalanır. Daha sonra köylüler hakkında hiç de müsbet olmayan fikirlerini beyân eder. Ona göre köylü doymak bilmeyen, kıskanç, şehirliye karşı haksız bir garazla dolu olan bir mahlûktur. Biraz insafsızca sayılabilecek bu fikirlerden sonra Cenab Şehabeddin'in Bulgarlar'ı, şehirli ve köylüler olmak üzere ikiye ayırdığı görülmektedir. Her ikisinin de ortak husûsiyeti, «*çalışmak*» ve «*Büyük Bulgaristan*» hayâlidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun estirdiği geniş hürriyet havası içinde, Bulgarlar hiçbir zaman milliyetlerini kaybetmemişlerdir.

Yazarın kendi tâbiriyle bu, bir «fazîlet-i mühlike»dir. Daha sonra Bulgarlar'ın seçeresi anlatılarak ırklarının bâzı husûsiyetleri üzerinde durulur. Türkler'le yaptığı mukâyeseden sonra çıkardığı netice şudur: *Bulgarlar Türkler'den daha çok çalışkan ve daha az hayal-peresttirler.*

Yazar, tren Sofya'ya vardığı zaman gördüğü manzaradan duyduğu şaşkınlığı açıkça belirtir. Şehir yirmi yıl öncesine nazaran müsbet yolda bir hayli mühim gelişmeler kaydetmiştir. Fakat gene de «*hâli vakti yerinde bir köy delikanlısı*» manzarasından kurtulabilmiş değildir. Bu arada yazarın, şehrin parklarından birinde Selim Sırrı Bey'le (Tarcan) karşılaşarak dostluğundan ve mâlûmâtından istifâde etmesi, sevindirici bir tesâdüf olarak zikredilir.

Sofya'nın bâzı önemli binâlarından bahsederken başlıca intibâî şudur: *Bulgar yapıları sağlam fakat zevksizdir. Çoğu çiftçi olan Bulgar halkı bu zevksizliğine karşılık edebî ve sînâî sâhada gözle görülür ilerlemeler kaydetmekte ve modernleşmektedir.* Bu satırlarda yazarın üslûbu takdîrkârdır. Aynı zamanda günümüzde bile hâlâ mühim bir yeri olan başka bir mes'eleye temâs etmeden geçemez. Ara sıra gördüğü ormancıklar dikkatini çekmiştir. Köylüleri orman düşmanlığı ile suçlayarak, komik olduğu kadar acı bir teşbihle onları «*keçiler*»e benzetir. Buna rağmen Bulgar hükûmetinin aldığı sert tedbirlerle bu tehlikeyi bertaraf ettiğini de ilâve eder.

Sanâyî sâhasında, fabrikalar en modern âletleri kullanmağa başlamış, her türlü ihtiyâcın memleket içinden sağlanması bir millî hedef hâline getirilmiştir. Yazar gelişen maârif sisteminden de sitâyîşle bahseder. Bulgarlar'ın ilim ve fenne olan imânını belirttikten sonra dört çeşit okuldan söz eder. Hemen ardından da okuyucuya şöyle bir soru yöneltir: «*Biz altı asırda ne yaptık? Bulgarlar yarım asırdan az zamanda ne yapmışlar?*» Düşünen kafalara ve duyan gönüllere haksız gelebilecek bu soru, aslında hem yazarın ve mensup olduğu edebî cereyânın, Osmanlı Devleti hakkındaki kanâatini belirtmek, hem de günümüze kadar bu mevzûda oluşan fikirlerin nüvesini teşkil etmek bakımından dikkat çekicidir. Ne yazık ki Servet-i Fünun edebiyâtının birçok mensûbu bu ve buna benzer sualleri sorma bahtsızlığına düşmüşlerdir. Şunu gözden uzak tutmamak gere-

kir ki Bulgaristan, günümüzde dahî tatmadığı hürriyet havasını Osmanlı'nın elinde teneffüs etmiş ve devletini bu hürriyetin maddî ve manevî mahsulleri olan imkânlarla kurabilmiştir.

Daha sonraki satırlarda ise bir ölü için çalan çana rağmen en ufak bir reaksiyon göstermeyen, hayâtının akışında hiçbir değişiklik kabûl etmeyen Bulgar insanının tasviri, bir kayıtsızlığı, duygusuzluğu belirtmesi bakımından dikkat çekicidir.

Bulgar idârecilerinin bütün gayretlerine rağmen Bulgar halkı bir türlü Avrupalılaşmamış, kabalık ve zevksizliğini üzerinden atamamıştır. Yazarın dikkati çektiği bir başka husus da, bu milletin neş'e ve şetâretten uzak olmasıdır. Bunun başlıca iki sebebi, Bulgar târihinin kanla yazılmış sayfeleri ve paraya olan aşırı düşkünlükleridir.

Tren Plevne'den geçerken ise, bir şehid oğlu olan Cenab Şehabeddin'in kalemine acı ve hüznü dolu duygular hücum eder. Bir mezarı dahî kalmayan babasının ve nice şehidin kanlarıyla suladığı bu topraklar şimdi bize yabancısıdır. İşte bu ızdırıp, yazara gece rüzgârının ağzından şu sözleri terennüm ettirir: «*Babanın kanını emen bu toprak şimdi babanın cisim ve ruhundan, yabancı açlıklara sünbüle-i gıda hazırlıyor*». Bu hissi satırlar daha sonra yerini çevre tasvirlerine bırakır.

Bilhassa trendekilere musallat olan bir sivrisinek ordusu son derece esprili ve hoş bir şekilde anlatılır. Ama vagona binen sıtmalı bir âilenin tasviri ile duygular dramatikleşir. O devirlerin amansız hastalığı bu insanları âdetâ kasıp kavurmuştur.

Gerek sıtma, gerek şiddetli bir sıcakla zevksizleşen dakikalar Tuna'yı vapurla geçip Bükreş trenine bininceye kadar devâm eder.

ROMANYA - BÜKREŞ: Şehir, en az Viyana ve Paris kadar şıktır, zevklidir. Bu sıklığa rağmen herşey, yazarı bir günah şehrinde olduğu hissine kapılmaktan kurtaramaz. Gösteriş merâkı bu şehirde öyle yüksek bir mertebeye erişmiştir ki fakir tabaka bile dişini tırnağına takıp bu merâkını tatmîn etmektedir. Yazar bütün bu husûsiyetleri yüzünden Sofya ile Bükreş'in tenâkuz teşkil ettiğini söyler. Bir fıkra ile de, Bükreş nalkının bilhassa zâbitlerinde görülen zen-dostluğunu belirtir.

Daha sonra Romenler'le Türkler'in müşterek tarafları anlatılır. Devlet memûriyetinden başka işlerle meşgûl olanlar umûmiyetle azınlıklardır. Romenler hemen yalnız resmî dâirelerde çalışmakta ve mesâî saatlerini de ellerinden geldiğince kısa tutmaktadırlar. Zâten bir eğlence şehri olan Bükreş'te hayat öğlene doğru başlamaktadır.

Şehrin bahsedilen en dikkat çekici husûsiyeti ise Rusya'dan sınır dışı edilerek Romanya'ya yerleşen ve Lipovan denilen garip mezhep mensuplarıdır ki arabacılık yaparak geçinmektedirler. Bu tuhaf insanların erkekleri otuz yaşını geçince ameliyatla kendilerini kısırlaştırmaktadırlar. Bükreş arabacıları her akşam şehrin muhtelif tabakalarından insanları gezinti yerlerine taşıyarak bu zevk ve eğlence hayatının vazgeçilmez parçalarından biri olmuşlardır. Ama bu sefahat herkesçe hoş karşılanmamaktadır. Devrin mutaassıp gazetesi Journal de Balcan'dan alınan bir yazıda Bükreş'in zevk ve sefâ dolu gece hayatı şiddetle yerilerek, ahlâk çöküntüsü endişeyle anlatılmaktadır.

Sonraki satırlarda Romanya'nın bazı mühim mes'eleleri maddeler hâlinde şöyle sıralanır : 1 — *Köylü ve arâzi mes'eleleri*, 2 — *Mûsevî mes'eleleri*, 3 — *Tuna mes'eleleri*, 4 — *Besarabya - Transilvanya mes'eleleri*.

Eflâk ve Boğdan köylülerinin arasında hemen hiç bir fark olmayıp, hepsi de mûsikîşinâs, hayâl-perest ve gösteriş meraklısıdır. Onlar Bulgar köylüsü gibi çalışıp didinmezler, kendilerini yormazlar. Hattâ ondokuzuncu asrın sonuna doğru kendilerine uzanan devlet elini bile görmezlikten gelmiş, istifâdelerine sunulan nimetlerden memnûn olmayıp tenbellikte devâm etmişlerdir. İşte yazara göre köylü ve arâzi mes'elesinin aslı budur.

İkinci mühim mes'ele olan mûsevî probleminin temelinde ise bu ırkın ticâret hayatına olan fazla nüfûzundan ürken Romen insanının reaksiyonu yatar. Öyle ki çıkarılan kânunlarla museviler elden geldiğince yıldırılmağa ve bâzı haklardan mahrûm edilmeğe çalışılmıştır.

Çözümlemeğe muhtaç üçüncü problem Tuna'dır. Birçok ülkeden geçen bu nehir eskiden beri Avrupa içinde mes'ele olmuştur. Nimetlerinden her memleket yararlanmak istemekte

fakat bunun nasıl ve ne şekilde olacağı bir türlü kararlaştırılamamaktadır. Çeşitli şehirlerde toplanan komisyonlar da derde devâ olamaz ve Tuna mes'elesi hâllolunamadan sürüp gider.

Son problem olan Besarabya - Transilvanya'dan bahsederken, yazar ortada dönen paraları ve Romanya'daki Rus ordusu yüzünden Romenler'in yanbaşılarındaki bu bölgelere istedikleri gibi sâhip çıkamadıklarını anlatarak Ruslar'ı ağır bir şekilde fesatlıkla ithâm eder.

Bükreş tam mânâsıyla zevk ve safâ şehridir. Zâten kelime olarak da mânâsı budur. Ayrıca Romenler kendilerine Ulah denmesine kızmaktadırlar. Çünkü Ulah köylü demektir. Yazar, Romenler'in hakikaten köylülükle alâkalı olmadığını söyler. Hepsi de büyük Avrupa şehirlerinin tesiri altındadırlar. Doğuyu hor görürler. Aşk, kumar ve dans onların hayatlarının birer parçası olmuştur. Bilhassa aşk, her yerde ve her zaman kendisini öyle çok hissettirmektedir ki, yazar Romenler'in bu zayıf tarafıyla Nedim Dîvanı arasında bir benzerlik bulur. Bu şehirde çok yaygın olan rüşvet ve kötü politikacılık da ahlâk sukûtunun en önemli sebeplerindendir.

Yazar satırlarına üç ırkdaşıyla berâber çıktığı araba gezintisini anlatarak devâm eder. Yol arkadaşlarından biri, ona, şehir hakkında bilgi verir. Bu kısa yolculukta gördükleri evler öylesine ihtişamlıdır ki, ihtiyarlığı kapıdan geri çeviren hayat dolu manzaraları vardır. Nihâyet esas gezinti maksadı olan at meydanına varılır. O gün, bir vatandaşımız olan, Reşid Ayaz Bey'in atları da yarışmaya katılacaklardır. Bu müsâbada bile muâşaka hemen kendini gösterir ve yazarın, Romen kadınlarına âit sathî, istihza dolu fikirlerini beyân etmesine sebep olur.

Bu yarışmada yazarı memnûn eden nokta sefirimizin ve Reşid Ayaz Bey'in etraflarından gördükleri itibardır.

Bir müddet sonra Bükreş'den ayrılan Cenab Şehabeddin trende bir Bulgar, bir Romen ve bir musevî ile ahhâb olur. Romen yolcu kendi memleketinin ikliminden bahisle, buranın meşhur Ukrayna rüzgârlarının dehşetini anlatır. Hemen ardından, daha önce sözü geçen Lipovanlar hakkında bilgi verir. Söylediğine göre Hazret-i İsa otuzüç yaşında vefât ettiğinden Lipovan erkekleri de bu yaşa gelince kısırlaştırılmayı bir

mecbûriyet addetmektedirler. Öyle ki, bu mecbûriyete uymak istemeyen birkaç talihsiz hayatlarından mahrûm edilmiştir.

MACARİSTAN - PEŞTE: Romen topraklarından Macar topraklarına geçildiği vakit, yazarın dikkatini çeken ilk manzara Alman askerî katarlarında giden Rus esirleri olmuştur. Bu manzara ona, kimimize ürkütücü gelebilecek bâzı fikirler beyân ettirir. Cenab Şehabeddin'e göre, kuvvet bir haktır. Şu anda ise kuvvetli Almanya olduğuna göre zayıf devletleri ezmek onun en tabîi hakkıdır. Katarlarda solgun ve üzgün yüzleriyle geçip giden Rus esirleri birer zaaf örneğidir. İşte güzel bir münâzara mevzûu olabilecek bu fikirlerden sonra, yazar dikkatini çalışan Macar köylülerine yöneltir ve az sonra tren Peşte'ye varır. İstasyonda, sabahın bu erken saatinde kanlı harp günlerinin mahsûlü olan bir yaralı treni boşalmaktadır. Çeşitli asker tiplerinin rûh hâllerini gâyet iyi aksettiren bu tablo yazarın bindiği Viyana treninin kalkışını geciktirir. Nihâyet puslu, yağmurlu bir havada katar hareket ettiği zaman, bu sefer de harbe giden yavrularını uğurlayan kederli ve üzgün çehreli ana babalar son derece hissi dokunaklı ve o derece de edebî sözler söyletir. Şerefli bir vazîfeyi ifâya giden bu insanların ardında kalan yakınları aslında onlardan çok daha talihsizdir. Ana ve çocuk boş kalan evde her dakika uzaklara gönderdiği yakınının hayâlini görür ve onun yokluğunu günlerce hissederek kahrolur. Onları asıl mahveden, karşı karşıya oldukları büyük ızdıraba rağmen, hayatlarını sürdürmek için birçok faâliyetle iç içe olmağa mecbur kalmalarıdır. Yemek, içmek, nefes almak artık onlar için birer külfetten başka bir şey değildir. Cephedeki bir defâ ölürken, onlar yüzlerce defâ ölürler. Yazarın sarfettiği şu sözler, bu hissi bölümün en güzel örneğidir: «*Sen göğsün aşk-ı milletle memlû gidersin; ya çocuklar? Seni günde yüz kere unutup ikiyüz kere hatırlayan, oynarken etrâfındaki yanaklardan yaşlar yuvarlandığını görek kahkahalarını susturan ve şetâretlerini yutan, sonra gördüğünü unutarak yine koşup oynayan derken nâgâh ağlayan ve etrâfına soran çocuklar: «Babam?... Babam?...*»

Bu hüznü tablo yazara İstanbul'da tâlim meydanında gördüğü Türk askerini hatırlatır. Askerimizin yürüyüşünün,

tavrının, bakışlarının kendinde uyandırdığı yenilmezlik fikrini anlatır. Onlara duyduğu büyük hayranlığı belirterek, bu hislerin askerlere çocukça gelebileceğini, çünkü şâirlerin dâima çocuk yaşadıklarını ve bunun için hayranlıklarının da çocukça olduğunu tatlı ve esprili bir şekilde dile getirir.

Tren yol aldıkça bu acıklı savaş tabloları devâm eder ve Avusturya topraklarından geçilerek Almanya'ya girilir.

ALMANYA - BERLİN : Almanya topraklarına girer girmez yazar, duyduğu ferahlık ve memnûniyeti ifade ederek, bu memleketin mektep, fabrika, kışla, banka dörtlüsünden oluştuğunu söyler. İki mühim kuvvet, askerî ve iktisâdî üstünlük burada başbaşa gitmektedir. Alman milletinin fertleri büyük bir berâberlik içindedirler. Yazar uzun uzun bu ırkın hasletlerini anlatarak, ticârete olan kabiliyetlerinden, çalışkanlıklarından bahseder. Bu uzun bölüm, Almanya'nın İkinci Dünyâ Savaşı sırasındaki ve bugünkü durumu göz önüne alınırsa son derece isâbetli hükümler ihtivâ etmekte ve yetmiş sene önceki Almanya'nın da aynı bugünkü gibi sağlam temellere oturtulduğunu göstermektedir.

Tren Berlin'e vardığı zaman yazar, hayâllerinin yıkılmadığını sevinçle müşâhede eder. Bu genç şehir ilim ve fennin mahsûlleriyle doludur. Berlin, Avrupa ve dünyânın büyük şehirlerine karşı üstünlüğünü muhâfaza etmesine rağmen, çoğu san'atkarın sevgisini bir türlü kazanamamaktadır. Bâzı yazarlar şehir hakkındaki menfî fikirlerini eserlerinde açıkça belirtmişlerdir. Fakat Cenab Şehabeddin herşeye rağmen Berlin'i bütün Avrupa şehirlerinden üstün bulur. Semtlerin ve evlerin yeknesak olmayan sıralanışı, matematiğin estetikten fazla değer kazandığı mimârî eserler buranın mühim husûsiyetlerindendir. Gene de yazara göre mimârî henüz Mozart ve Bach'ını bulamamıştır. Her yönden güzel eserlere bilhassa Tiergarten civârında fazlasıyla rastlanmaktadır. Tiergarten Alman târihinin bütün önemli simâlarının heykellerini barındıran âdetâ taştan yapılmış bir semttir. Her göreni hayranlığa boğan bu heykel beldesi, aynı zamanda Almanlar'ın mâziye olan kuvvetli bağlılıklarını aksettirmektedir. Bu vesileyle Almanlar'daki şan ve şeref duygusundan bahsedilerek Tiergarten'e âit bölüm gene sitâyîşkâr sözlerle bitirilir.

Daha sonra yazar Berlin'in güzel bir köyü olan Potsdam'a doğru yola çıkar. Yol üstündeki Grunewald ormanı ve Havel nehri, su ile ağacın hârika berâberliğini gözler önüne serdiği için ruhlarda güzel bir tesir uyandırmaktadır. Son derece zarif ve sâkin olan Potsdam ise, şiirle alâkası olmayanı dahî şâir yapacak kadar güzeldir. Paris için Versaille neyse, Berlin için de Potsdam odur. Bir şiire benzeyen bu köyden uzun uzun bahseden şâirâne satırlar eserin en güzel bölümlerinden birini teşkil etmektedir.

Sonraki satırlarda tekrar Berlin'e dönülerek, şehrin sâkinlerinin hayâtı anlatılır. Herşeyden önce, bütün şiddetiyle süren savaşın tesiri iyiden iyiye kendini göstermektedir. Bilhas- sa gazete sahifelerini yutarcasına okuyan endişeli insan yüzleri, savaş psikolojisinin bütün husûsiyetlerini aksettirmektedirler. Vâsıtaların büyük bir kısmı cepheye gönderilmesine rağmen, Almanlar'ın kuvvetli disiplinleri sâyesinde ulaşımda en ufak bir aksama görülmemektedir. Dikkati çeken bir başka husus ise, buradaki «yasaklar silsilesi»dir. Yazar bir tramvayda gözüne ilişen yedi çeşit yasağı sayarak, riâyetin sonsuzluğunu hayretle belirtir. Alman insanı aynı zamanda kendi mes'ûliyetini ve vazîfesini çok iyi idrâk ettiği için de takdire değerdir. Burada hiç kimse kendisine düşen işden fazlasını yapmaz, vazîfesini en iyi şekilde yerine getirmekle yetinir.

Tiyatro isimlerinde savaşın akislerine fazlaca rastlanmaktadır ve bu eserlerden anlaşılmaktadır ki Fransızlar'a karşı pek garaz beslenmediği hâlde her nedense İngilizler için iğneleyici, ithâm edici sözler söylenmektedir. Yazara göre savaşın hissedilmediği tek yer lokantalarıdır. Midesine düşkün bir millet olan Almanlar buralara savaşı sokmamışlardır. Fakat yedikleri miktardan fazla, çalışmaktan da geri kalmamaktadırlar. Aynı zamanda en büyük husûsiyetleri milletlerini bir âile olarak görmeleri ve devamlı yardımlaşmalarıdır. Bu iş için de birçok şirket ve cemiyet kurmuşlardır. Hemen her Alman bir cemiyetin âzâsıdır. Bu cemiyetler, sanıldığının aksine, onları daha şahsiyetli ve hür bir duruma getirmiştir. Sokaklarda bile yalnız dolaşmayı tercih eden Almanlar, hürriyetlerine düşkün ve ağırbaşlı insanlardır. Çıkarttıkları mizah gazeteleri dahî bu husûsiyetlerini göstermektedir. Tabîatıyla espriler herkesi güldürecek cinsten değildir ama bu gazeteler her eve rahatlıkla sokulabilir.

Almanlar boğazlarına düşkün olmalarına rağmen bizleri şaşırtacak derecede tasarrufu severler. Kıyâfetleri çok sâdedir; dâvetli gitseler dahi hesaplarını kendilerinin ödemeleri, mağaza girişlerinde bitmeyen sigaralarını, kapıda bu iş için yapılmış husûsi rafa bırakıp, çıktıktan sonra içmeye devâm etmeleri bu tasarruf merâkının garip tecellileridir.

Berlin'in içtimâî hayâtını etraflıca anlatan bu satırlardan sonra şehirlere göre yapılan tasnif bir müddet bırakılarak Almanya'nın mühim müessese ve branşlarına geçilir.

«Almanya'da ordu» başlıklı mektûba, askerliğin bu memleketteki mevkiî anlatılarak girilir. Yazar Jena mağlûbiyetinden sonra, uyuşuk ve hayâlperest Alman insanının birdenbire nasıl bir ordu - millet hâline geldiğine temâs eder. Artık kuvvetten doğan hakkın taraftarıdır ve zafer bundan dolayı onlar için kaçınılmazdır.

Yazara göre Alman askeri mantıklıdır. İlim ve fenden başka şeylere pek ehemmiyet vermez. Gâlibiyetten çok fazla memnûn olmadığı gibi mağlûbiyetten de ürkmez. Kısaca onlar için esas olan maddedir ve yazarın bu fikirlere epeyce açık olduğu da bir gerçektir. Fakat şu satırlar Alman ordusunun, anlatılan maddeci husûsiyetleriyle tenâkuz teşkil etmektedir. «*Bu müthiş ordu hayâta ancak fikr-i vatanla merbuttur; rütbeli ve rütbesiz bir tek Alman askeri yoktur ki, vatan yolunda çlmemek arzusunu hissetsin.*»

Ordu halkın gözünde de büyük bir değer taşımaktadır. Kendilerine cemiyette mühim bir yer verilen ordu mensupları gördükleri itibârı kat'iyyen istismar etmemekte, ağırbaşlılıkları ve efendilikleriyle her yerde kendilerini göstermektedirler. Bu vakar bâzan kibir ve azamete kadar varırsa da, askerlik her zaman halk arasında en şerefli ve geçerli meslektir.

Daha sonra «Almanya'da sanâyi» başlıklı bölüm gelir ki bu, en mühim mevzûlardan birini teşkil etmektedir. Bir kışla disipliniyle çalışan tezgâhlar son zamanlarda en zengin ürünleri vermektedirler. Yazar bu arada onsekizinci asrın fakir ve geri kalmış Almanya'sını da anlatmadan geçemez. Bu satırlardan öğrendiğimize göre, ilim ve fenle meşgûl olanlar ancak Büyük Frederick zamânında hürmet görmeğe başlamışlardır. Uzun müddet hor görülen bu zümre modern Almanya'nın teşekkülünde şüphesiz ki hissesi en fazla olan kimselerdir.

Önceleri çeşitli başarısızlıklara sahne olan sanâyileşme hareketi, semeresini ancak ondokuzuncu asrın sonlarında vermeğe başlamıştır. Bu asırda bütün sanâyi dallarında muazzam gelişmeler görülür.

Hızlı sanâyileşmeye karşılık eğitim ve öğretim müesseseleri de gelişir ve memleketin her tarafında mektepler yapılır. Köylerde dahî öğretim titizlikle sürdürülür. Yazara göre dünyânın en uyanık köylüsü, san'atını dahî mektepte öğrenen Alman köylüsüdür.

Lise ve yüksek okul muâdili teknikumlar ve poly-technikumlar Alman sanâyiine en mühim elemanları yetiştiren kurumlardır ve her biri ayrı sanâyî dalıyla uğraşır. Bunlar bilhassa, yeniliğin, keşiflerin ve icatların beşiğidir.

Bir şatoyu andıran Alman fabrikalarında esas kâide olan ihtisaslaşmayı, emre itâat tâkip eder. Müthiş bir disiplinin hüküm sürdüğü bu müesseselerde kulaklara en hoş gelen söz «neue» yâni «yeni» kelimesidir. İşte Almanlar bu derece yeniliğe düşkün bir millettir.

«Almanya'da ziraat» adlı bahiste ise ondokuzuncu asrın başında Ortaçağ hayâtı yaşayan Alman köylüsünün Jena mağlûbiyetiyle derebeylerinin boyunduruğundan kurtulup içe dönük bir hayattan vazgeçerek zirâatte meydana getirdiği inkılâb anlatılır. Hürriyetlerini elde eden köylüler topraktan en fazla faydalanma yollarını araştırmışlar ve fennin yardımıyla tarhalarından elde ettikleri ürünü en yüksek seviyeye çıkarmışlardır. Fakat ekilebilecek toprağın azlığı sebebiyle zirâat gene de sanâyiin dâimâ gerisinde kalmıştır.

Alman zirâatının mâzisi ve bugünkü durumu böylece anıldıktan sonra, başka bir mevzûa, «*Alman irfanı*» başlığı altında düşünce hayâtına geçilir.

Yazar, eski Yunanlılar'ın Epicuro'suna, İngilizler'in Bacon'ına, Acemler'in Zerdüşt'üne, Araplar'ın İbnü'r Rüşd'üne karşılık Almanlar'da Kant'ı örnek gösterir. Kant'ın felsefesinin temeli, hayâtımıza giren birçok mefhûmun aslında bir vicdan muhâsebesine müteallik olmasıdır. Alman insanının fikir yapısına yakın gelen bu görüşten dolayı Kant'ın yolunu reddeden felsefeler kısa ömürlü olmuşlardır.

Vâkıa 1850'den sonra Almanlar'da meydana gelen büyük değişiklik yazarın üstünde ehemmiyetle durduğu bir noktadır. O eski hayâl-perver insanların yerine fen ve tekniğe imân etmiş insanlar gürûhu gelmiştir. Tabîi ki Kant felsefesi terk edilmiş, onun yerini bir maddeci olan Dr. Büchner'in fikirleri almıştır. Fakat zamanla Büchner ve tâkipçilerinin yarattığı bu cereyânın da yanlış tarafları farkedilir, hocalık yaptıkları mekteplerin kapıları dahi yüzlerine kapanır. Kant gene gâlip gelmiştir.

Bir müddet sonra başlayan ekonomik buhran, kitleleri, Schopenhauer'in bedbin, sevgiden mahrum felsefesine iterse de bu zor zamanların sona ermesiyle, filozof daha evvelki bomboş dershânesine, Alman insanı da üstâdı Kant'a döner.

Nietzsche de kitleler üstünde tesirli olan mühim bir sîmâdır. Dâimâ insan hayatının yüceliğine inanan bu filozofun, muhâlifî olan Schopenhauer ile arasında geçen meşhur münâkaşalardan birine yazar da yer verir.

Hülâsa hiç bir felsefî cereyan Kant'ı unutturamamış, bir müddet tutunsa da, Alman rûhuna ve bünyesine uygun gelen bu düşünce tarzına mağlup olmaktan kurtulamamıştır.

Alman fikir hayatını ana hatlarıyla tanıtan satırlardan sonra en az bu mevzû kadar önemli olan «*Sanâyi-i nefise*» bölümüne geçilir. Almanya'da güzel san'atların öncülüğünü yapan mûsikî, o kadar yaygın bir hâldedir ki en sâde vatandaş dahi ondan gıdalanır.

İki büyük üstad, Mozart ve Beethoven'den sonra Wagner bu sâhada bir inkılâpçı olarak gözüktür. Bununla berâber Bach, Schubert, Haydn gibi mûsikî-şînâslar hiçbir zaman gözden düşmezler.

Mûsikinin yanında edebiyat da çok gelişen san'at dallarından biridir. Önceleri eski Yunan'ın taklidinden öteye gidemeyen Alman edebiyâtı Goethe ile hayat bulmuştur. Yazara göre Goethe, edebiyat dünyâsının Kant'ıdır. Kotzebue, Varnhagen onun tarzını benimsemeyen yazarlar olmakla berâber, Goethe'nin yolunda giden Schlegel kardeşler, Novalis, H. Heine gibi edebiyatçılar da anılmaya değer başlıca san'atkârlardır. Goethe ve tâkipçileri, eski Yunan'ı körü körüne taklidi bir yana bırakıp Alman târihine eğilirler. Bu arada cemiyet hayâlcilik-

ten vazgeçip ilmi ve fenni sâhada ilerler. Artık Almanlar hayâlle hakikatı ayırd etmeğe başlamışlardır. Yazarın bu husûsu çok sarîh bir şekilde ifâde eden satırları şöyledir: «Geçmiş zamandan bahsedecek misiniz? Masal yerine târîh yapınız. Hâl-i hâzırı mı terennüm etmek istiyorsunuz? Hakâyık-ı mevcûdeyi tağşîş etmeyiniz. Her ânı ve her şeyi mevzû ittihaz edebilirsiniz, hiç birini tahrîf etmemek şartıyla!»

PRAG - VİYANA: Yazar Viyana'ya hareket etmek üzere Berlin'den yola çıkarken uzun uzun çevre tasvirleri yapar. Bu yolculuk sırasında geçtiği Bohemya (Çekoslovakya) köylerini tafsîlâtlı olarak anlatır. Tren yolunun geçtiği tarlalarda hummalı bir çalışma göze çarpmaktadır. Uğraşıp didinenler ise kadınlar, yazarın tâbiriyle «toprağın kocaları»dır.

Anlaşıldığına göre, Cenab Şehabeddin Çekoslovakya topraklarından transit geçmiştir. Prag civârından geçerken, gördükleri yanında Çekoslovakya târihi ve meşhur Çekler'den de bahseder.

Katar nihâyet Viyana'ya yaklaşır. Yazarın dikkatini çeken zengin ormanların ötesinde şehir uzaktan sıcak ve samimî bir his yaratmaktadır.

Viyana her çeşit medeniyet üslûbunun rahatlıkla görülebileceği asil bir yerdir. Çoğunlukla sisli ve puslu olan havasına rağmen cansıkıcı değildir. İnsanlar çalışmak kadar eğlenmeyi de bilirler. Öyle ki akşam oldu mu, piyasaya çıkan son derece şık ve zarîf kadın, erkek kalabalığından bir dünyâ harbi yaşandığı hiç de hissedilmez. Eğlence yerlerine dâir uzun tasvirlerden sonra yazar insanların yüzlerine ve iç dünyâlarına bakar. Görülen simâlara rağmen, herkes harbin burukluğunu içinde duymakta ve cephede savaşan askeriyle yekvücûd bir şekilde yaşamaktadır.

Avusturya'da diğer Avrupa memleketlerine mukâbil milliyet anlayışı biraz değişikdir. Macarlar'ı, Avusturyalıları ve diğer kavimleri birbirlerine bağlayan tek şey imparatorun tâcidir. II. François bu ayrılık ve rekâbetten emniyet doğduğunu iddia etmektedir. Ama gene de yazar Avusturyalıların memleketini çok seven ve onunla dâimâ iftihar eden üstün insanlar olduğu yolundaki kanâatini zikretmeden geçemez.

Son derece güzel insanlar olan Viyanalılar, aynı zamanda nezâket ve kibarlıklarıyla da yazar üzerinde hayli müsbet tesir

birakırlar. Şaşılacak kadar temiz olan bu şehir sâkinlerinin gâyet mazbut eğlenceleri vardır. En bâriz gezinti ve eğlence yerleri olan caddelerde hiç bir göz, çirkin ve rahatsız edici bir manzara ile karşılaşmaz. Yazar dayanamaz ve sorar : «Yârabbi, bu şehirde hiç mi çirkin yok?»

Nezih kahvehâneleri, Viyana'nın başlıca husûsiyetlerinden biridir. Bâzı kişilerin misâfirlerini ağırladıkları bu kahvehânelerin müzikli olanlarında yer bulmak epey müşküldür. Avusturyalılar, Almanlar kadar olmasa bile mûsiki-şinâs bir millettir ve onlar için mûsikisiz bir hayât düşünülemez.

Yazar eğlence yerlerinden sonra Haydn, Strauss, Schubert gibi meşhur san'atkârlardan bahseder, hemen ardından da tanışmaktan büyük şeref duyduğunu belirttiği bir Avusturyalı müzisyenin, oradayken seyrettiği eserini anlatır. Pierre Loti'nin bir romanından ilham alınarak meydana getirilen bu operet, bir Osmanlı paşasının konağında geçmektedir ve Viyanalı mûsiki-şinâs için değişik ve güzel bir örnektir. O devrin önemli bir san'atkârıyla yüzyüze görüşmek Cenab Şehabeddin'i çok memnûn etmiştir. İçten ve samîmî bir şekilde operanın memleketimizde de temsil edilmesini temennî eder.

Sonraki satırlarda tekrar Viyanalılar'ın tuhaf kibarlık anlayışlarından bahsedilir. Paçalara çamur sıçratmak, kadınların sigara içme ibtilâları bunlardandır.

Cenab Şehabeddin Viyana'da iken Avusturya İmparatoru François Joseph vefât eder. İmparator'un ölümü Viyana halkını derin bir teessüre boğar. Yazar bize uzun uzun imparatorun hayâtından, tahsilinden, dirâyetinden bahseder. Bilhassa Mayerling fâciasına ve bunun gibi acı hâdiselere yer ayırır. Daha sonra İmparator'un muhteşem cenâze töreninin tasvîrine geçer. Merâsim sırasında seyrettiği birlikler yazarın Avusturya ordusunun nasıl ve hangi kısımlardan meydana geldiğini görmesine ve bunlar hakkında da ayrıca bilgi vermesine vesile olur. Orduyu meydana getiren değişik ırkların durumu, son derece düzgün işleyen teşkilâtına karşılık devlet dâirelerinin karmaşıklığı, yorgunu yokuşa süren tavrı üzerinde de ayrıca durulur. Hattâ bir generalin başından geçenler de bu keşmekeş ve lüzumsuz evrak işlemlerinin güzel bir örneği olarak zikredilir.

MACARİSTAN - PEŞTE: Yazar, Macaristan topraklarına girdiği zaman, ilk iş olarak, ülkenin idâri bölümlerinden bahsederek, yeryüzü şekillerini anlatır.

Macarlar'la biz Türkler'in bâzı müşterek meziyet ve kusurları vardır. Yazara göre misâfirperverlik ve kahramanlık, bu ortak hasletlerdendir. Daha sonra Macarlar'ın menşei anlatılır. Türk ırkıyla yakından akraba olan bu kavim din husûsunda hassas değildir. Romanya'daki gibi burada da var olan müsevî mes'lesi ne dinle ne de ırkla alâkalıdır, daha ziyâde ticârî endişelerden doğmuştur.

Macarlar musevîleri, bir kısım yahudilerin de iştirak ettikleri gibi, yemekteki tuza benzetirler. Azı tad verir, çoğu tad kaçıır. Aynı zamanda başka milletlerde pek görülmeyecek kadar hürriyetlerine âşıktırlar.

Ülkede bir de nüfus mes'lesi vardır. Her kavim, sayıları ikiyüzbin civârında olan çingeneleri hâriç tutarak kendi sayılarına müsevîleri de eklemektedir. Nüfus itibarıyla Macaristan tıpkı Makedonya'ya benzemektedir.

Tren Peşte'ye yaklaştığı zaman, yakınından geçilen Tuna nehrinin târihi hakkında epeyce mâlûmât verilir. Bu havâlide yaşayan çeşitli kavimlere de temâs edildikten sonra, aslında iki dost ırk olan Türkler'le Macarlar'ın Osmanlı devrindeki savaşlarına geçilir. Fâtih Sultan Mehmed ve Kânûnî Sultan Süleyman devrindeki zaferler hakikaten mühim vak'alardır.

Daha sonra Peşte şehrinde gezintiye çıkan yazar Budin'deki Osmanlı hâtıralarını görmek arzusuyla doludur. Bu arada da Macar erkeğinin kadına gösterdiği büyük saygıdan bahsederek, mevzû ile alâkalı macarca sözleri Türkçe karşılıklarıyla birlikte okuyucuya anlatır.

Ecdâdımızın Budin adını verdiği bu vilâyetin başlıca eserleri olan imparatorluk sarayı ve kaplıcaları Cenab Şehabeddin'e bir hayli tesîr etmiştir. Budin'de medfun, mübârek bir zat olan Gül Baba'yı ziyâreti ve kabrin bağımsızlığı yazarı müteessir eder ve Farsça bir kıt'a söyler. Eserin son satırları ise Buda-peşte'nin bir sayfiye mahalli olan Marguerite adasına âittir, fakat biraz önce, Gül Baba'nın kabri başında yazarın gönlüne hücum eden hüznün üslûba bir burukluk katmıştır.

Cenab Şehabeddin'in «Avrupa Mektupları» adını taşıyan eserinin hülâsasını vermeğe çalıştığım satırlarıma, değişik bir zâviyeden mevzû ile alâkası olması bakımından Cemil Meriç'in fikirleriyle son veriyorum : «İran'a Kaçış» adlı yazısında Meriç şöyle demektedir :

«Asya'nın bütün evlâtları içinde Batı'nın ilk benimsediği : Zerdüşt. ... Mutlak hakikate erişen bâtili neden merak etsin?

.....

Servet-i Fünûn bir kaçış edebiyâtıdır, zamanda ve mekânda kaçış. Servet-i Fünûn bir müstağribler kervanıdır; her iskeleye uğrayan, hiçbir ülkeye yerleşmeyen bir kervan. Servet-i Fünûncuların bütün beldelerde sevgilileri vardır, çabuk unutulanan sevgililer. Zerdüşt de bunlardan biri.

.....

Cenab'ın «Avrupa Mektupları»nda şunları okuyoruz: «İran'ın filozof-ı tabûisi Zerdüşt'tür. Rûh-ı Farsî hiç bir kuvvet hattâ İslâm'ın kılıcı bile, tamâmiyle Zend-Avesta'dan ayıramadı. Aşk-ı nîrân (ateş sevgisi) ile kalb-i İran arasında sanki ezeli bir ateş-pervâne nisbeti var.» Ve Cenab bu parlak teşbihi şaşırtıcı bir hükümle noktalar :

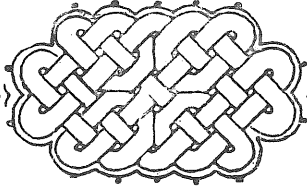
«Kant'a Avrupa'nın Zerdüşt'ü diyebiliriz.»

Şâirlerimize parlak mısırâlar ilham etmekle kalmadı Zerdüşt. Allâmelerimiz de onun uğrunda çetin mübârezelere girdiler.

.....

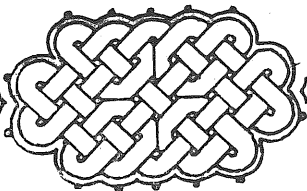
Şark düşmanı intelijansiyamızın, şarklı bir hakime karşı beslediği bu derin muhabbeti nasıl izah edeceğiz? Avrupa'ya olan sadâkatiyle. Zîrâ, şâirlerimizin terennüm ettiği bu Zerdüşt, Avrupa'lı bir Zerdüşt'tür. Ve Zerdüştperest ulemâmızın tek amacı vardır : İslâmiyet'i unutturmak.» (*)

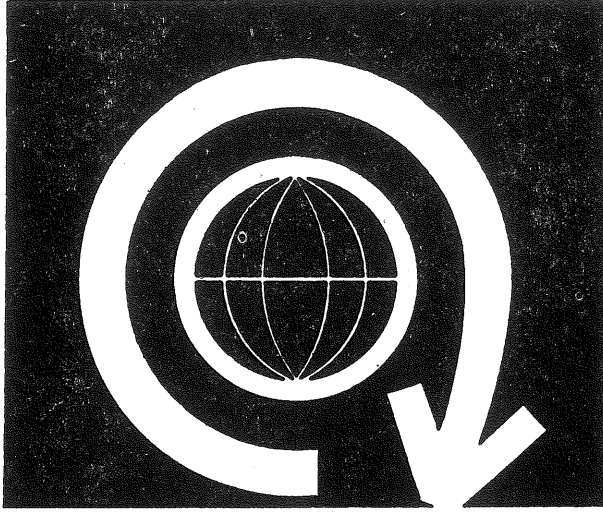
(*) Cemil Meriç, Bu Ülke, Yeni ilâvelerle dördüncü baskı, İstanbul 1979, Ötüken Yayınevi, sahife 63-67

ÜLKER BİSKÜVİLERİ FABRİKASI

*Milli kültürümüze hizmet
eden müesseselere yardım
etmekle iftihar duyar.*

Türkiyede ve bütün dünyada

İhracat ve ithalat işlemleriniz,
döviz, mevduat ve kredi hesaplarınız
ve diğer bütün bankacılık işleriniz için
Akbank'ı tercih ediniz.

Akbank, bütün dünyadaki birinci sınıf muhabirleri
ile işbirliği yapmak suretiyle emrinizdedir.

AKBANK

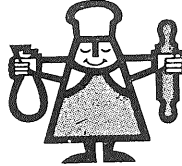

her şeyi ile özel

kalitesi, ambalajı,
mutfağınızdaki yeri ile...

SINANGİL UNLARI İLE YAPILAN HAMUR İŞLERİNİN DE
ÖZEL BİR TADI, ÖZEL BİR GÖRÜNTÜSÜ VARDIR.

SINANGİL UNLARI

Adres : Büyükdere Cad. Fargo Han 147/3
Zincirlikuyu - İstanbul
P.K. : 56 Levent - İstanbul
telefon : 66 84 50 (5 hat) - 66 33 52
telgraf : Muzafsin - Levent / İstanbul
teleks : 23652 Siho Tr - 23617 Trsm Tr.

MODERN
GRAPH

ULU madrasa
reklam
tef. 16357

AKYILDIZ
İPLİK BOYA ve HAVLU FABRİKALARI

HÜSEYİN KANALICI

SATIŞ: Köföncüler Çarşısı No. 14 Tel. 13 516

SATIŞ: Eski Bakırcılar Kapalı Çarşısı No. 54

BOYA FAB: Yunuseli Köyü

Tel. 40

HAVLU FAB: Cezaevi altı Nalbant Sokak No. 9

Tel. 14 991—26165

BURSA

Millî Kültür ve İrfânımıza Hizmet Eden Müesseselere Şükranlarını Sunar.